

Mellan kritisk vetenskap och revolutionär teori

Den marxistiska samhällsvetenskapens utformning i *Häftet för Kritiska Studier* 1968-1971

August Aronsson

Abstract

The later part of the 1960's was the period when philosophy, science theory and social science influenced by marxism were introduced in the Swedish academic world. This development was closely connected to the radical student's movement and the international "new left". In Sweden, the primary forum for marxist social science was the journal *Häftan för Kritiska Studier*, published by the independent political group *Unga Filosofer* from 1968 and onwards.

During 1968-1969, a discussion took place between Swedish intellectuals, most of them socialists, if not explicitly marxists, concerning the theories of the German philosopher Jürgen Habermas and the "critical theory" of the so-called Frankfurt school of marxist social science. The discussion was partly triggered by the publication of Swedish science theorist Gerard Radnitzky's dissertation *Contemporary Schools of Metascience* (1968), in which the thought of Jürgen Habermas was for the first time presented to the Swedish academic world in a systematic and comprehensive way.

This essay studies the above mentioned discussion, set against the background of the general ideological and theoretical development which can be seen in the editorials of *Häftan för Kritiska Studier* during 1968-1971. During this period, a general development took place in which the different leftist groups of the 1968 student's and political movements became more radical and outspokenly marxist-leninist in their views. This development is found to be reflected in the editorials. Furthermore, the results of the essay demonstrate that the discussion studied was a largely polemic and ideologically motivated one, in which the actual theories of Jürgen Habermas, the Frankfurt school and "critical theory" were not as central as might have been expected. The concept "critical theory" seems to have been used as a popular term, signifying the ideal of a democratically conscious social science among the new left and the student's movements less radical elements. It was criticized by marxist-leninists for being an idealistic dream, removed from marxist theory, which would only lead to revisionism and bourgeoisie resistance against the true revolutionary movement.

Innehållsförteckning

INLEDNING, s1

- Syfte och frågeställningar, s2
- Material och metod, s2
- Disposition, s4
- Forskningsläge, s4

BAKGRUND, s6

- Filosofin i Sverige under 1900-talet, s6
- "Den tredje ståndpunkten" och kulturradikalismen, s7
- Nyväns tern, s8
- Studentväns tern, s9
- Avantgardismen och den borgerliga hegemonin, s10
- Mottagandet av nya idéer, s11
- Frankfurtskolan, s13
- Jürgen Habermas och studentväns tern i Västtyskland, s15

ANALYSDEL 1: *HfKS* LEDARARTIKLAR 1968-1971, s17

- Referat av ledarartiklar 1968-1969, s17
- Referat av ledarartiklar 1970-1971, s22
- Analys, s26

ANALYSDEL 2: FRANKFURTSKOLAN, s32

- Referat av artiklar, s32
- Analys, s38
 - Habermas betydelse för polemiken, s39*
 - Frankfurtskolan och den kritiska teorin, s41*
 - Vad debatten handlade om, s44*

SAMMANFATTNING, s45

LITTERATURFÖRTECKNING, s46

INLEDNING

Vid tiden då detta skrivs har marxismen inte längre samma kännbara utbredning vid Sveriges universitet och högskolor som i slutet av 1970- och början av 1980-talet. Ändå är det inte alls kontroversiellt att inom samhällsvetenskaper och humaniora hänvisa till en författare som i någon mening kan spåra sina teoretiska ståndpunkter tillbaka till Karl Marx. De som påbörjat sina universitetstudier under 1990- och 2000-talet är "uppvuxna" i en akademisk miljö där det inte väcker mycket mothugg att hävda att en humanist eller samhällsvetare bör använda sig av övergripande teorier, att vetenskapen inte nödvändigtvis är värderingsfri eller att forskning kan ha legitima kopplingar till en politisk strävan. Givetvis är det inte likvärdigt med marxism att hävda dessa ståndpunkter. Men innan marxismen slog igenom på bred front i den svenska universitetsmiljön var det betydligt mer kontroversiellt att göra så. Den dominerande uppfattningen om hur human- och samhällsvetenskap skulle bedrivas utgick från den analytiska filosofin, och var i hög grad influerad av ledande vetenskapsteoretiker i Storbritannien och USA.¹

Framväxten av en marxistisk samhälls- och humanvetenskap ägde för Sveriges del rum under slutet av 1960- och 1970-talet. Det var en utveckling som var intimt sammankopplad med den så kallade radikala studentrörelsen. En betydande del i den utvecklingen hade den år 1968 startade tidskriften *Häftena för Kritiska Studier* (hädanefter förkortat *HfKS*), som är föremålet för den följande undersökningen. I sin studie över 1968 års studentrörelse tillskriver Sven-Olof Josefsson *HfKS* en avgörande betydelse för spridningen av marxistiska teorier och bildandet av en marxistisk vetenskapsdebatt i Sverige.² I *HfKS* gick marxistiska studenter och forskare inom samhällsvetenskap, humaniora och filosofi till angrepp på vad de upplevde som ett borgerligt akademiskt etablisseman, beväpnade med nya och radikala teoretiska redskap och idéer. Det var också platsen för strider mellan marxister av olika inriktning, där väldiga spänningar uppstod mellan olika ideologiska och teoretiska ståndpunkter.

Syfte och frågeställningar

1 Svante Nordin, *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin* (Stockholm 1984), s84.

2 Sven-Olof Josefsson, *Året var 1968: Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund* (Göteborg 1996), s239.

Syftet är att undersöka diskussionen i *HfKS* kring den så kallade Frankfurtskolan och den kritiska teorin, mot bakgrund av den generella utvecklingen i ideologisk och teoretisk hållning som går att utläsa ur ledarartiklarna 1968-1971. *HfKS* var enligt Josefsson det mest tongivande forumet för vetenskaplig marxism i Sverige under dessa år. Han menar också att "kritisk teori" var ett centralt begrepp för stora delar av den radikala studentrörelsens ambitioner, och i synnerhet i den form som den hade populariserats genom filosofen Jürgen Habermas.³ I ljuset av dessa två fakta är det intressant att studera vilken roll den kritiska teorin och Frankfurtskolan spelade i *HfKS* under dessa år. Det kan bidra till en fördjupad bild av den marxistiska samhällsvetenskapens framväxt i Sveige.

Med utgångspunkt i detta syfte kommer materialet behandlas genom följande frågeställningar:

1. Vilka vetenskapsteoretiska, filosofiska och politiska ståndpunkter fördes fram?
2. Hur går dessa ståndpunkter att förklara i ett idéhistoriskt perspektiv?

Material och metod

Materialet för undersökningen är ledarartiklarna i *HfKS* under årgångarna 1968-1969, samt ett urval av artiklar under denna period som knyter an till diskussionen om Frankfurtskolan. Huvudsyftet är att studera denna diskussion, och för att kunna nå en djupare förståelse kommer ledarartiklarnas utveckling studeras för att bidra med en bakgrund. Dock är inte syftet att studera den övergripande utvecklingen i *HfKS* totala publicerade material under denna tid, och därför har avgränsningen ansetts motiverad.

Även om diskussionen kring Frankfurtskolan var begränsad till åren 1968-1969, och det efter denna tid inte så vitt det har kunnat ses förekom några inlägg som i huvudsak behandlade någon av dess filosofer, i synnerhet Habermas, så kommer undersökningen av ledarartiklarna att sträcka sig fram till 1971. Årtalen är valda för att kunna täcka in en tillräckligt lång period för att en utveckling skall kunna tänkas ha ägt rum. Under denna period skedde dessutom en utveckling mot radikalare former av marxism och leninism inom flertalet av 1960-talets vänstergrupper.⁴ Om denna radikaliserings speglas i ledarna så bör den valda tidsrymden vara nog för att denna förändring skall kunna påvisas. Varför det är relevant att söka efter tecken på en radikaliserings, är att Frankfurtskolans filosofer och i synnerhet Jürgen Habermas intog en teoretisk och filosofisk

³ Josefsson 1996, s263ff.

⁴ Martin Wiklund, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Stockholm 2006), s184.

hållning som uppfattades som kontroversiell av stora delar av den internationella vänsterrörelsen vid denna tid.⁵ I *HfKS* aktualiserades de i samband med en hätsk akademisk strid, som utspelade sig i och med framläggandet av Gerard Radnitzkys avhandling *Contemporary Schools of Metascience* vid Institutionen för vetenskapsteori i Göteborg. Det var första gången som Habermas tankegods manifesterades i en systematisk framställning i Sverige, och merparten av inläggen som i någon mening knöt an till Frankfurtskolan hänvisade även till denna dispyt.⁶

HfKS började ges ut 1968 av den oberoende gruppen *Unga Filosofer* i Stockholm, ursprungligen en sammanslutning av filosofistuderande vid Stockholms universitet. Från början var det en informell diskussionsgrupp som deltog i protestaktioner mot Vietnamkriget, men som sedermera formaliserades till en ekonomisk förening och började ge ut marxistiskt orienterade pamfletter och mindre tidskrifter. Gruppens första större publikation var *Kommentar*, en tidskrift inriktad mot internationell rapportering ur ett marxistiskt perspektiv. *HfKS* började ges ut senare samma år, och har publicerats kontinuerligt sedan dess.⁷

Under 1968-1969 publicerades ett 90-tal artiklar i *HfKS*, ledarna inräknade. Med annonser och insändare så utgör detta ett sidantal på ca 600 sidor. Av detta har ungefär 20 artiklar valts ut för den ingående analysen.

Tillvägagångssättet blir att läsa de utvalda texterna noggrant, och ringa in vilka ställningstaganden och argument som gjordes, i enlighet med den första frågeställningen. Bryggan till den andra frågeställningen blir att söka identifiera vilka uppfattningar, värderingar och målsättningar som kan ha legat till grund för dessa ställningstaganden, och sedan sätta dessa i relation till det idéhistoriska sammanhang som tecknas med hjälp av litteraturen.

Materialet har valts eftersom dess innehåll i ljuset av Josefssons upplysningar ovan kan ge en representativ bild av vetenskapssynen hos vänsterintellektuella vid universiteten. Åtskilliga av skribenterna bakom de artiklar som kommer att studeras, var etablerade inom den akademiska världen i sin samtid eller kom att bli det under 1970- och 1980-talen. Det som kommer att studeras är den marxistiska samhällsvetenskapen i Sverige i dess formativa period, när marxistiskt influerade teoretiker ännu var till stor del okända och oöversatta, och deras anhängare såg sig avantgardister och rebeller mot den dominanta vetenskapssynen.

5 Josefsson 1996, s263, Walter Reese-Schäfer, *Habermas: En introduktion* (Göteborg 1995), s98ff.

6 Nordin 1984, s199.

7 Josefsson 1996, s124f.

Disposition

Nedan ges en redogörelse för det aktuella forskningsläget som är relevant för uppsatsen. Därefter tecknas den idéhistoriska bakgrunden till undersökningen upp. I synnerhet är det de historiska omständigheterna kring 1960-talets vänstervåg som diskuteras, med tonvikten på utvecklingen inom universitetsvärlden. Några särskilda händelser med relevans för förståelsen av materialet förklaras. Det vetenskapsteoretiska "klimatets" utveckling inom Sveriges akademiska miljö diskuteras, och en kortfattad genomgång görs av de teoretiker och filosofer vars tankegods hade betydelse för diskussionerna i 60-talsvänstern i allmänhet och *HfKS* i synnerhet.

Undersökningsavsnittet är tvådelat. Eftersom uppsatsen syftar till att fördjupa förståelsen av ett omfattande skeende genom en smalt avgränsad studie, är det ändå nödvändigt med en klar förståelse av det bredare sammanhanget. Därför är den första analysdelen inriktad på att utröna vilken teoretisk och ideologisk utveckling som ägde rum i ledarartiklarna 1968-1971. Den andra analysdelen inriktas på de utvalda artiklarna med anknytning till Frankfurtskolan och den kritiska teorin. Detta görs genom att först ge ett sammanfattande referat av innehållet i artiklarna, och sedan diskutera innehållet tematiskt utifrån varje enskild frågeställning. Diskussionen knyter löpande an till den historiska och teoretiska bakgrunden. Uppsatsen avslutas med en sammanfattning.

Forskningsläge

Den forskning som använts för undersökningen är i första hand sådan som behandlar de idéhistoriska sammanhangen kring 60-talsvänstern och studentradikalismen. Den mest nyligen utkomna är en avhandling av historikern Martin Wiklund, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Stockholm 2006). Det är en studie över hur olika politiska grupper under 1900-talet formulerat alternativa historiska berättelser om Sveriges modernisering, i motsättning till den dominanta uppfattningen om välfärdstatens utveckling. Ett av undersökningsobjekten är de grupper som Wiklund generaliserande kallar för den nya vänstern respektive nyleninismen under 1960- och 1970-talet. Hans forskning är den mest aktuella om denna tidsperiods vänsterrörelse, och en stor del av bakgrunden till denna undersökning har därför hämtats därifrån.

Wiklund utgår från den tyske historieteoretikern Jörn Rüsen's perspektiv på historiska tolkningar. Enligt honom uppstår nya historiska tolkningar i mötet med nya erfarenheter som inte

går att förlika med den etablerade berättelsen, eller på grund av en förändring av värderingar som kastar den normativa tolkningen i ett nytt ljus. En ny historisk berättelse blir då ett sätt att orientera sig i förhållande till upplevda förändrade förutsättningar.⁸ 60-talsvänstern kunde inte acceptera den etablerade berättelsen om välfärdssamhället eller engagera sig för samhällets gradvisa förändring. Socialismen gav löfte om en ny värld, lösningar på tidens problem. I dess berättelse framstod det svenska samhället som borgerligt och kapitalistiskt i stället för en "tredje väg". 60-talsvänstern uppfattade det som att deras orientering vänsterut var en följd av en ökad politisk medvetenhet.⁹

Wiklunds avhandling tecknar den idéhistoriska utvecklingen till 1960- och 1970-talets radikaliserade politiska klimat. En studie som mer specifikt riktar in sig på kärnan för denna radikalism, studentrörelserna i Sverige och utomlands under 1960-talet, är Sven-Olof Josefssons studie *Året var 1968: Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund* (Göteborg 1996). Han sätter här 1968 års händelser vid de svenska universiteterna i relation till den svenska utbildningspolitiken, samt universitetsrevolterna utomlands och den internationella nya vänstern. Även om hans framställning är något spretig, framförallt vad gäller vissa centrala analysbegrepp, så är det den mest heltäckande studie av "studentrevolten" som har kunnat hittas på svenska.

En övergripande bild av den svenska kulturdebatten i Sverige under 1900-talet ges i Mats Frenanders studie *Debattens vågor: Om politiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt* (Göteborg 1998). Frenander har gått igenom debatterna på kultursidorna i samtliga större svenska dagstidningar under denna period och på så sätt identifierat vilka idéströmningar som dominerade vid olika tillfällen och hur opinionen svängde. En liknande genomgång men inom det fackvetenskapliga fältet återfinns i Svante Nordins översiktsverk *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin* (Lund 1984).

Ett sista viktigt verk som är användbart i sammanhanget är Staffan Sternlos uppsats *Repressiv tolerans och toleransens paradox: En jämförelse mellan Marcuses och Poppers tankar och deras betydelse för svensk kulturmiljö* (Stockholm 1985). Den är av särskilt intresse tack vare dess analys av mottagandet av Herbert Marcuse i det svenska intellektuella klimatet under 1960-talet, vilket Sternlo hävdar var betingat av de särskilda bildningskulturella föreställningar som delades både av Marcuses kritiker och hans tillskyndare.

8 Wiklund 2006, s26.

9 Wiklund 2006, s126.

Vad gäller sekundärlitteratur kring Jürgen Habermas och Frankfurtskolan så har det inte bedömts nödvändigt med en fördjupning i sådant som riktar in sig på filosofiska eller idéhistoriska analyser av dess innehåll. Sakupplysningar om Frankfurtskolans historiska bakgrund har hämtats från John Burrills antologi *Kritisk teori* (Lund 1987). För upplysningar om Jürgen Habermas samhälls- och vetenskapsteori har använts Ragnvald Kallebergs uppsats "En introduktion till Frankfurtskolans vetenskapsteori" i samlingsvolymen *Positivism, marxism, kritisk teori* (Stockholm 1972). Denna bok ligger nära källmaterialet i tid och är dessutom skriven ur en politisk vinkel som ligger nära den strukturalistiska marxism som företrädades av fransmannen Louis Althusser. Detta har dock inte bedömts ha någon betydelse för dess användbarhet. Upplysningar om Jürgen Habermas förhållande till den radikala studentrörelsen i Västtyskland har hämtats från Josefssons avhandling, samt från Walter Reese-Schäfers översiktsverk *Habermas: En introduktion* (Göteborg 1995).

BAKGRUND

För att kunna göra en informerad tolkning av *HfKS* innehåll måste den historiska bakgrunden klargöras. I sammanhanget är det framförallt två teman som är viktiga. Det ena är de vetenskapsteoretiska riktningarnas utveckling i Sverige och hur dessa skall förstås mot bakgrund av de politiska strömningarna under 1900-talet, och det andra är den historiska bakgrunden till den så kallade Frankfurtskolan.

Filosofin i Sverige under 1900-talet

För att förstå vad det var som hände när marxistiska idéer om politik, filosofi och vetenskap vann popularitet i Sverige är det nödvändigt att förstå vad som föregick dem. Därför skall här presenteras en bild av den intellektuella och kulturella utvecklingen i Sverige under tiden efter andra världskriget. Den kommer av utrymmeskäl att bli förenklad och schematisk, men det utgör inget problem då dess syfte enbart är att ge en översiktlig bakgrund för själva undersökningens resonemang.

I det kalla krig som följde på det andra världskriget uppstod ett laddat politiskt klimat i västvärlden, där den populära kulturdebatten i medierna såväl som de intellektuella diskussionerna vid universiteten tenderade att bli laddade med politiska undertoner och

symboler. I Sverige var vad Staffan Sternlo benämner "den allmänna debatten" djupt påverkad av detta synsätt.¹⁰ Under efterkrigstiden blev det kulturella och ideologiska inflytandet från USA stort, och med detta inflytande följde ett misstänkliggjörande av marxismen genom dess association med Sovjetkommunismen. Det etablerades ett sorts idémässigt ramverk som diskussionerna i kulturvärlden, politiken, universiteten och offentliga media tenderade att hålla sig inom, där marxism förknippades med kommunism och därmed med diktatur och förtryck.¹¹

Detta gick även ut över samhällsvetenskapen och filosofin, så till den grad att det sågs som direkt felaktigt att inom dessa discipliner använda sig av någon form av övergripande teorier. Svante Nordin illustrerar detta intellektuella klimat genom en ironisk sammanfattning av inställningen hos Uppsalaprofessorn i teoretisk filosofi, Konrad Marc-Wogau, i dennes studiehandbok *Att studera filosofi* (1961): "Att läsa Heidegger eller Hegel var onödigt; att tro sig ha förstått dem suspekt; att därtill anse att det var något att förstå direkt graverande."¹² Inom den akademiska världen blev i stället det kunskapsideal dominerande som utgick från den analytiska filosofin. Enligt detta var naturvetenskapen idealmodellen för hur kunskap skulle tillägnas, och därtill den enda tillåtna formen. Alla former av filosofiska operationer som inte utgick direkt från empiriska observationer eller begreppsanalyser riskerade att stämplas som metafysik eller spekulation. Filosofin skulle vara en vetenskap för att kunna göra några sanninsanspråk, och dess första och främsta uppgift var begreppsanalys.¹³ Detta kunskapsideal blev tongivande inom human- och samhällsvetenskaperna.

"Den tredje ståndpunkten" och kulturradikalismen

Den analytiska filosofins dominans var som starkast inom fackvetenskaperna, även om filosofiprofessorerna var tongivande i den offentliga kulturdebatten. Denna period av ideologisk dragkamp kännetecknades också av en utbredd föreställning om "ideologiernas död". Fascismen och kommunismen, de två stora idékomplex som så hade färgat 1900-talets historia dittills, ansågs ha visat sitt sanna ansikte. Många ansåg sig därmed ha historiska belägg för vad som händer när filosofiska system konstrueras på en ideologisk grund. I de kapitalistiska, liberala

10 Sternlo 1985, s11. Sternlo syftar med "den allmänna debatten" på den offentliga diskussionen utanför fackfilosofin. Som fora för denna nämner han tidnings- och tidskriftsdebatter, programförklaringar, installationsföreläsningar, populärt hållna litterära arbeten och allmänna läroböcker.

11 Nordin 1983, s84; Sternlo 1985, s11-13; Frenander 1998 s111.

12 Nordin 1983, s175.

13 Nordin 1983, s157.

demokratierna rådde nu dock en värderingsfri världsåskådning, som eftersom den baserades på vetenskapligt verifierbara fakta stod över alla ideologiska perspektiv. De politiska ideologierna hade så att säga spelat ut sin historiska roll och kvarstod bara som ett hot på horisonten mot friheten och demokratin.¹⁴

Bland de som ställde sig kritiska till detta synsätt, men av olika anledningar inte ville ta öppen ställning för socialismen, fanns många intellektuella som försökte inta vad som kallades för "den tredje ståndpunkten". Det tenderade att innebära ett sorts ideologiskt och existensiellt ställningstagande som tog avstånd både från kommunismen och den liberala kapitalismen, och de filosofiska uttanpåverk som medföljde dessa.¹⁵ Som synes var gränserna oklara mellan var filosofi och kunskapsteori slutade, och politik och ideologi började. Därför är det också något problematiskt att hålla isär begreppen när dessa förhållanden skall återges, speciellt i en så komprimerad översikt som den här. I sammanhanget är det dock viktigt att lyfta fram den så kallade kulturradikalismen i början av 1960-talet. Det var en rörelse i kulturdebatten som innebar att diskussionen vitaliserades, och en generell kritik riktades mot etablerade auktoriteter på konstens, moralens och värderingarnas områden. Dock sågs den ännu i början av 1960-talet inte som en ideologiskt laddad kritik, snarare var den en del av en allmänt kritisk hållning mot sociala konventioner som hörde samman med företrädarna för "den tredje ståndpunktens" strävan efter politisk och filosofisk självständighet.¹⁶

Nyvänstern

I ett internationellt politiskt historiskt perspektiv var 1960-talet en period då den politiska vänstern ändrade utseende. De frågor som hade legat i förgrunden för efterkrigstidens och 1950-talets internationella politik förlorade sin aktualitet. Framför allt var det kalla krigets slut som möjliggjorde att nya politiska perspektiv kom i dagen. Tidigare var det motsättningen demokrati-diktatur som hade färgat den politiska debatten, men nu gav de internationella konfliktfrågorna uttryck för nya dikotomier såsom syd-nord, fattiga-rika, kapitalism-socialism, kolonialmakt-koloni. Även i den svenska inrikespolitiken skedde en förändring. Socialdemokratin gjorde framsteg på borgerlighetens bekostnad och motsättningarna höger-vänster betonades kraftigare

14 Frenander 1998, s158f.

15 Nordin 1983, s193.

16 Frenander 1998, s170f, s177ff.

än vad de hade gjort under kalla krigets konsensuspolitik.¹⁷

Även inom vänstern uppkom nya motsättningar. Erkännandet av stalintidens övergrepp i Sovjetunionen vid 1956 års partikongress innebar för många socialister att det inte längre gick att hålla kvar vid sovjetkommunismen som ideal, och de sökte nya vägar. Samtidigt sökte sig många forna anhängare bort från socialdemokratin, som var missnöjda med den politiska väg den hade tagit. Under senare delen av 1950- och det tidiga 1960-talet uppkom nya vänstergrupper som alternativ till de båda riktningarna. Utmärkande var att de ägnade sig åt utomparlamentarisk aktivism och samlades kring sakfrågor såsom anti-kärnvapenkampanjer, medborgarrättsarbete och anti-krigsdemonstrationer.¹⁸

Martin Wiklund menar att den nya vänstervåg som uppträdde under 1960-talets senare halva kan ses som en fortsättning på kulturradikalismen, men i en politiserad och radikaliserad form.¹⁹ Begreppet "den nya vänstern" är något flertydigt. Sven-Olof Josefsson använder det i en väldigt bred bemärkelse för att beteckna alla 1960-talets olika former av vänsterradikala rörelser, från den paramilitära medborgarrättsgruppen *Black Panther Party* i USA till den svenska studentvänstern. Wiklund använder begreppet betydligt snävare; det som Josefsson kallar för den nya vänstern kallar han något svepande för "60-talsvänstern". "Den nya vänstern" i Sverige betecknar hos Wiklund mer specifikt de socialister som under 1960-talet sökte en sorts tredje väg mellan traditionell socialdemokrati och kommunism. Vid sidan av denna gren var en annan, den marxist-leninistiska, de två dominerade vänsterriktningarna i Sverige under denna period.²⁰ För den här undersökningens syften är Wiklunds definition av den nya vänster mer användbart på grund av dess mer precisa avgränsning, och det kommer härnäst att användas där inget annat anges.

Studentvänstern

Av central betydelse för denna undersökning är den politiska aktivism och det åsiktsklimat som var rådande vid många universitet i västvärlden i slutet av 1960-talet, och som kulminerade under sommaren 1968. Sven-Olof Josefsson sätter dessa händelser i relation till ett antal olika utvecklingslinjer som råkade sammanfalla för att skapa särskilt gynnsamma förutsättningar vid

17 Wiklund 2006, s163f.

18 Josefsson 1996, s25f.

19 Wiklund 2006, s178.

20 Wiklund 2006, s166.

just den tidpunkten, däribland "baby-boomen" efter andra världskriget som kulminerade i rekordstora studentkullar just år 1968, 1950- och 1960-talens ekonomiska tillväxt som medförde både behov och möjlighet för industriländerna att göra en explosionsartad utbyggnad av den högre utbildningen, det internationella politiska läget som, vilket redan beskrivits, gav upphov till nya dagsaktuella frågor, samt den nya studentgenerationens ekonomiska och sociala möjligheter att bilda en egen kultur och livsstil. Framförallt bidrog protesterna mot Vietnamkriget till att färga studentrörelsens agendor och retorik.²¹ Händelserna vid de svenska universiteten ser Josefsson i direkt relation till internationella förhållanden.²²

De radikala studentrörelserna var en mycket central del av 1960-talets vänstervåg. Det är felaktigt att likställa begreppen student- och 60-talsvänster, men de var båda en ömsesidig förutsättning för varandras existens. Generellt kan det sägas att universiteten var arenan för den mer intellektuella polen av de radikala grupperna. Det är också viktigt att hålla i minnet att även om uttryck som "revolutionsåret" och "68-vänstern" ger intrycket av att det rörde sig om populära massrörelser, så var den stora majoriteten av de iblandade inte alls så radikala, målmedvetna eller välinsatta. Som med många populära rörelser så var det mindre kärnor av engagerade personer som var tongivande för flertalet, och drog till sig den största uppmärksamheten.²³

Hos grupperna som ingick i den nya vänstern ser Josefsson ett antal gemensamma nämnare vad gäller värderingar och målsättningar. Nytolkningar av marxismen blev populära, och Josefsson talar om en *ny marxism* hos den nya vänstern. Det kapitalistiska samhället ansågs utvecklas mot monopolkapitalism. Konkurrensen hos det kapitalistiska systemet hade försvunnit, och följden blivit centralisering och monopolisering. I det monopolkapitalistiska samhället kontrollerades byråkratin, tekniken och utbildningen av ett fåtal monopolägare. Makten tillhörde etablissemangen, och det var nyvänsterns uppgift att granska och avslöja detta förhållande. Nyvänsterns kritik kom därför att riktas mot auktoriteten och den etablerade makten i samhället.²⁴ Direkt demokrati var också ett av nyvänsterns starkaste ideal.²⁵

Avantgardismen och den borgerliga hegemonin

21 Josefsson 1996, s32.

22 Josefsson 1996, s271, s276.

23 Josefsson 1996, s275f.

24 Josefsson 1996, s34.

25 Josefsson 1996, s35, s39.

Ett viktigt drag i nyvänsterns självbild var enligt Wiklund dess avantgardistiska natur. 60-talsvänstern överförde kulturradikalismens auktoritetskritik till den politiska arenan.²⁶ Inom nyvänstern fanns det en stark tilltro till möjligheten av förändring i nuet, den egna förmågan att påverka med hjälp av nya idéer och tankemönster.²⁷ Grundläggande för nyvänsterns synsätt var uppfattningen om den *borgerliga hegemonin*. Enligt den uppfattningen var det rådande samhället bara demokratiskt inom ramarna för vad kapitalismen tillät. Den borgerliga hegemonin innebar att bara de åsiktstytrningar tolererades av samhället som accepterade den allmänt accepterade uppfattningen om demokratins spelregler, vilket var en borgerlig uppfattning. Vad som accepterades som demokratiskt var det som följde en viss yttre form för beslutsfattning, inte nödvändigtvis sådant vars innehåll och resultat var sannt demokratiska. Även socialdemokratin hade underordnat sig denna borgerliga spelregler och därigenom övergivit socialismen.²⁸ Inom nyvänstern fanns det även enligt Wiklund en kritik mot borgerliga konventioner. "Borgerligt" användes ofta för att peka ut en företeelse som inskränkt, konventionell, hämmad, och för att kritisera det konstruerade och artificioella i kontrast till det autentiska, naturligt goda. I denna kritik ser Wiklund starka ekon av den upplysningsorienterade kulturradikalismens tradition.²⁹ För den fortsatta undersökningens syften är det här värt att understryka att termen "borgerlig" enligt Wiklund alltså inte betecknade ett teoretiskt begrepp som i den marxistiska historiematieralismen och samhällsvetenskapen, utan i stället användes med en flytande innebörd för att förse en varierande uppsättning företeelser med en negativ värdeladdning.

Mottagandet av nya idéer

Det ovanstående torde vara tillräckligt för att ge läsaren en förståelse för de historiska sammanhang där det källmaterial som här skall undersökas blev till, och tjäna som en bakgrund för analysen. Men litteraturen visar att mottagandet av de nya, ofta marxistiska, tänkare och författare vars alster gradvis blev kända i Sverige i och med 1960-talets radikaliserings, inte var oproblemiskt. Staffan Sternlo för i sin studie av mottagandet av Herbert Marcuses uppsats *Repressiv tolerans* i den svenska kulturmiljön fram argumentet att även om beredvilligheten i vissa läger fanns att ta till sig de tankar som Marcuse förde fram, så gick detta om intet eftersom

26 Wiklund 2006, s179.

27 Wiklund 2006, s180.

28 Wiklund 2006, s175ff.

29 Wiklund 2006, s177ff.

både hans tilltänkta tillskyndare som hans kritiker delade en och samma begreppsvärld, och den var helt enkelt inte utrustad för att förstå de tankar som han uttryckte! Sternlo använder sig av begreppet *överideologi*, vilket han för övrigt delar med Svante Nordin, för att beskriva denna typ av föreställningsvärld som så till den milda grad genomströmmade det intellektuella klimatet i Sverige i mitten av 1960-talet. Den ideologi han syftar på sammanfaller med den övergripande uppfattning i den svenska kulturdebatten som i grova drag skisserats ovan, som gjorde gällande att den enda acceptabla modellen för kunskapstillägnande utgår från den analytiska filosofin och den naturvetenskapliga metoden, och att enbart den form av demokrati som råder i det liberala kapitalistsamhället är den riktiga.³⁰

Som påpekats ovan visar bla. Josefsson att just detta synsätt var något som nyvänstern tenderade att opponera sig mot, och de framhöll att det kunde finnas demokratiska samhällsformer som var kvalitativt annorlunda än den liberala, parlamentariska modellen i västländerna, men som ändå skulle vara mer "sann" mot demokratins *ideal* än den rådande. Sternlo medger också att det fåtal som redan var informerade anhängare av marxismen till viss del lyckades att formulera sig utanför den liberala överideologin. Dessutom tycks hans definition av överideologi vara mest relevant för att beskriva hur radikalerna var tvungna att förhålla sig i den offentliga debatten; "Detta förklarar varför de mest oppositionella grupperna har svårt att bli intellektuellt trovärdiga, när de försöker etablera sig inom samma tankefär [som etablissemang] blir brytningen med det bestående otillräcklig."³¹ Därav nödvändigheten att anpassa sig till motståndarens språk. Men Sternlos resonemang väcker ändå vissa frågor som har relevans för den föreliggande undersökningen. Framförallt den inre motsättning som ligger inbäddad i själva begreppet "radikal", vilket innebär att formulera sig i stark *opposition* mot någonting såväl som att ha ett eget idéinnehåll. På så sätt är den radikales strävan efter förändring alltid betingad av det som han eller hon formulerar sig mot.

Vad Sternlos argument har för betydelse för den här undersökningen är helt enkelt att den riktar uppmärksamheten mot två blindskär som analysen måste navigera. Det ena är att hålla i minnet att de idéer och teorier som diskuterades i *HfKS* till stor del var nytt tankegods även i vänsterkretsar, de ägde nyhetens behag och det finns en möjlighet att entusiasmen inför deras möjligheter kunde vara större än kunskapen om deras faktiska innebörd. Det andra är ett

30 Sternlo 1984, s11ff.

31 Sternlo 1984, s39.

påstående Sternlo gör som är svårt att påvisa på grund av dessa abstrakthet men ändå värdefullt att hålla i minnet: Att även de vänsterintellektuella vid denna tidpunkt skulle varit så omedvetet påverkade av överideologins "scientistiska" vetenskapsideal att de tolkade de nya idéerna i gamla termer. "På ett mer abstrakt plan handlar det här om att alltid tolka en valsituation så, att *valet står mellan positivt givna alternativ* - aldrig sådana som ges i spänningsfältet mellan aktualitet och potentialitet."³² Vad Sternlo menar med detta är att även om vänstern under 1960-talet hade övergivit synen på Sovjetstaten som sitt samhällsideal, "övergick man till att finna andra exemplariska 'socialistiska stater'. Reservationer gjordes visserligen eftersom man erkände historiska skillnader länderna emellan, men alltid var det frågan om att överföra de positiva erfarenheterna från 'idealländerna' till Sverige."³³ Detta kommer att hållas i minnet under den fortsatta undersökningen.

Frankfurtskolan

I den undersökning som hänvisas till under rubriken ovan gör Sternlo en kritisk närläsning av Marcuses *Repressiv tolerans*, för att genom jämförelser kunna påvisa hur de svenska kommentatorerna missuppfattade textens innehåll. Den här undersökningen har ett annorlunda syfte och metodologisk ansats, och därför kommer ingen dylik redogörelse här att göras för Frankfurtfilosofernas, Jürgen Habermas eller Gerard Radnitzkys texter. Men för att möjliggöra en fullgod förståelse av undersökningen är det nödvändigt med en kort historisk bakgrund till Frankfurtskolan. Det kommer också att ges en kort redogörelse för Habermas idémässiga innehåll vid tiden för källmaterialets publicering, samt dennes förhållande till den radikala studentrörelsen i Västtyskland.

Frankfurtskolan och de med den associerade filosoferna har en viktig roll i samhällsvetenskapens historia. Benämningen Frankfurtskolan kan användas både för att beteckna skolans existens i organisatorisk form eller som ett kollektiv av besläktade teoribildningar. I den tidigare av de två betydelserna existerade den mellan 1923 och 1941, under namnet *Institut für Sozialforschung*, i staden Frankfurt am Main. (Ursprungligen var det planerat att heta *Institut für Marxismus*, men detta namn upplevdes som för laddat.)³⁴ Syftet var att etablera ett marxistiskt forskningsinstitut, oberoende av universitet såväl som partier, och

32 Sternlo 1984, s19.

33 Sternlo 1984, s19.

34 Burrill 1987, s8f.

initiativtagare och finansiär var socialisten Felix J Weil. Vid detta institut samlades en krets av progressiva, marxistiskt inriktade samhällsvetare och filosofer. Institutets "klassiska period" inleddes 1930, då Max Horkheimer (1897-1973) blev dess chef. Då genomlevde det en omorganisation, dess mest inflytelserika tidskrift *Zeitschrift für Sozialforschung* började ges ut, och i samband med detta anslöt sig även merparten av dess mest namnkunniga medlemmar: Theodor W. Adorno (1903-1969), Herbert Marcuse (1898-1979), Walter Benjamin (1892-1940), Erich Fromm (1900-1980), Friedrich Pollock (1894-1970) och Leo Löwenthal (1900-?) I samband med nationalsocialisternas maktövertagande 1933 emigrerade medlemmarna, först till Genève och snart därefter till USA. 1934 överflyttades institutet formellt till Columbia University i New York. Officiellt flyttades institutet åter till Frankfurt 1950, men då hade det upplösts i sin "klassiska" form; medlemmarna splittrades under kriget och *Zeitschrift* (som då hade bytt namn till *Studies in Philosophy and Social Science*) hade upphört 1940.³⁵

Frankfurtskolans tankegods under denna "klassiska" period är vad som i första hand har relevans här. Det var under denna period som bland annat termen "kritisk teori" lanserades, ett problematiskt begrepp som kommer att återkomma. Det vore omöjligt att här ens börja ge en heltäckande skildring av Frankfurtskolans tankeproduktion ens under denna relativt korta period, men det går att lyfta fram några huvudteman som sysselsatte medlemmarna. Vad som kom blev absolut tongivande för Frankfurtskolan var de historiska erfarenheterna av Tysklands politiska och samhällsliga utveckling under 1920- och 1930-talen, och då i synnerhet efter exilen och krigets utbrott. För att förstå deras erfarenheter är det viktigt att erinra sig att många av dem förutom att vara socialister även var av judisk börd.

I centrum för deras tankar kan det följande problemet sägas ha stått: Hur skall en socialist förhålla sig till det obestridliga faktum att fascismen i deras samtid tycks vara på väg att segra i världen, och att den förmenta arbetarrevolutionen inte alls har lett till en klassfri arbetarstat utan snarare till Sovjetstatens totalitarism? Frankfurfilosoferna kom att sysselsätta sig med totalitarismens och förtryckets problem, och försökte formulera samhällsvetenskapliga teorier som kunde förklara dessa fenomen i alla aspekter av det moderna samhället, inte bara som en del av den politiska ekonomin (som den historiska materialismen traditionellt hade sysselsatt sig med) utan även inom kunskapsproduktion och kultur. Begreppet "kritisk teori" lanserades 1937 i en uppsats av Horkheimer, *Traditionelle und kritische Theorie*, och en av Marcuse, *Philosophie*

35 Burrill 1987, s8ff.

und kritische Theorie. Det är viktigt att understryka att den kritiska teorin inte var något innehåll som skilde sig radikalt från den historiska materialismen, och att den heller aldrig gavs företräde inom Frankfurtskolan framför andra centrala begrepp såsom materialism och *Sozialforschung*. I bred mening var den kritiska teorin ett försök att omdefiniera den historiska materialismen till följd av de upplevda erfarenheterna av proletariats nederlag och fascismens seger. Den var ett sätt att förlika en socialistisk hållning med ett tämligen allvarligt brott i den ortodoxa marxistiska synen på historiens utveckling.³⁶

Det är inte förvånande att flera av Frankfurtfilosoferna utvecklade en pessimistisk hållning. Enligt deras synsätt var nationalsocialismen och fascismen den logiska konsekvensen av kapitalismen, fullbordandet av en potential som ligger latent i det liberala borgerliga samhället. Mycket av deras studier ägnades åt att utröna dessa mekanismer. Stor uppmärksamhet ägnades åt masskulturen som fenomen, och teknikens och vetenskapens roll som samhällsreproducerande instrument. Fascismens propagandakonst och Hollywoods glättiga populärkultur sågs som två sidor av samma mynt, båda innebar ett utplånande av autencitet och individualitet och därmed av människan som subjekt.³⁷ Teknik- och kunskapskritiken hängde samman med en generell kritik av kunskapsidealet i det borgerliga samhället, som sågs som en fortsättning på positivismen. Genom att se all tillängning av kunskap som ett objektivt blottläggande av värderingsfria fakta, så länge som den logisk-deduktiva vetenskapliga metoden följdes, inbjöd den i själva verket till rättfärdigandet av sociala orättvisor i rationalismens namn och därmed till totalitarism.³⁸

Jürgen Habermas och studentvänstern i Västtyskland

Jürgen Habermas var under 1960-talet den ledande forskaren i miljön kring Frankfurtinstitutet. Tillsammans med Herbert Marcuse var han tongivande för stora delar av studentrörelsen, framförallt i Västtyskland. Han fick en etikett på sig som talesman för denna rörelse, något han själv inte tog på sig. 1968 kom det dock till en allvarlig schism mellan Habermas och de radikalare elementen bland studenterna. Han uttalade sig kritiskt mot de som föreställde sig att de stod inför en revolutionär situation. I en polemik med Rudi Dutschke, en annan av studentrörelsens förgrundsfigurer, fällde han i förbigående kommentaren att många inom rörelsen tycktes förespråka en form av "vänsterfascism", något som kom att hållas emot honom

36 Burrill 1984, s11ff.

37 Burrill 1984, s17ff.

38 Burrill 1984, s24f.

länge. Det grundläggande argumentet i hans kritik var dock att den tro på revolutionens aktualitet, att en ny samhällsordning stod för dörren, som var så utbredd, var en orealistisk bedömning av läget och att studenterna överskattade den strategiska betydelsen av sin radikalism. Denna argumentation fördes också fram i en artikel med den talande titeln *Skenrevolutionen och dess barn (Die Scheinrevolution und ihre Kinder (1968))*. Föga förvånande föll inte denna kritik de revolutionära marxisterna i smaken.³⁹

Det är viktigt att komma ihåg att Habermas 1968 ännu var relativt ny i sin roll som känd, inflytelserik filosof. Enligt Reese-Schäfer tillkom det viktigaste av hans produktion under 1970- och 1980-talet, särskilt sedan "the linguistic turn", och det han skrev under 1960-talet är att betrakta som ett förstadium till detta.⁴⁰ Habermas hade i sina då utkomna arbeten (*Strukturwandel der Öffentlichkeit (1962)*, *Theorie und Praxis (1963)*, *Erkenntnis und Interesse (1968)*, *Teknik und Wissenschaft als "Ideologie" (1968)*) formulerat teorier om kunskapsproduktionen i det moderna samhället och dess relation till politiken, som i mångt och mycket fortsatte den "första generationen" av Frankfurtfilosofernas tradition. Stötepunkten mellan Habermas och de mer ortodoxt inriktade marxisterna låg i hans syn på möjligheterna till en socialistisk samhällsomvälvning. Han förefaller ha varit kritisk till möjligheten av en samhällsförändring i traditionell marxistisk bemärkelse (att arbetarklassen skall tillägna sig produktionsmedlen genom revolution), och satte i stället sin största förhoppning till utformningen av "emancipatoriska" vetenskaper, främst inom samhällsvetenskapen. Dessa var vetenskaper som hade till sin drivkraft, sitt *kunskapsintresse*, att uppmärksamma lagbundenheter i det mänskliga samhället som möjliggjorde förtryckande mekanismer, och finna på medel att upphäva dessa.⁴¹ En vanligt förekommande marxistisk invändning mot detta synsätt kan sammanfattas med ett citat från sekundärlitteraturen: "Hur denna strategi ska kunna bli något mera än - sannolikt nog så verkningslösa - appeller om demokratisering och politisering och bli en strategi i ordets egentliga mening är emellertid svårt att se."⁴²

39 Reese-Schäfer (1995), s98f.

40 Reese-Schäfer (1995), s7ff.

41 Kalleberg (1972), s135ff.

42 Kalleberg (1972), s137.

ANALYSDEL 1: *HfKS* LEDARARTIKLAR 1968-1971

Referat av ledarartiklarna 1968-1969

Det första numret som utgavs av *HfKS* var ett dubbelnummer, 1-2/1968. Det inleddes med en ledare, skriven av Roger Fjellström, där syftet med den nystartade tidskriften förklarades. *HfKS* skulle vara ett forum för kritiska studier inom samhällsvetenskapen. I nuläget befann sig den institutionella forskningen i en situation som Fjellström beskrev som "de etablerade samhällsvetenskapernas kris". Vetenskapen som bedrevs vid landets universitet var otillräcklig för att handskas med de aktuella samhällsproblemen, vilket var följden av deras inneboende "borgerligt konservativa värderingar", samt att de var ensidigt dominerade av en "anglosaxisk vetenskapstradition" samtidigt som "kontinentala riktningar, t.ex. marxism" ignorerades. Denna situation innebar både en plikt och en möjlighet att råda bot på bristen på "en artikulerad, slagkraftig vänster i vetenskapliga sammanhang." Det pågick i nuet en positiv utveckling, där enskilda självständiga institutionsgrupper börjat bedriva "ny, kritisk och ofta marxistiskt influerad samhällsvetenskap". *HfKS* hoppades vara "ett organ för en framväxande, radikal student- och forskargeneration som kräver ett nytt vetenskapligt och socialt klimat, samtidigt som den för en dialog med det etablerade universitetet och knyter an till den kontinentala debatten."⁴³

I det tredje numrets ledare utvecklade Roger Fjellström temat om hur värderingar spelar in i vetenskapens utformning och resultat. Han framhöll vikten av att diskutera vilka "avnämarintressen" som inverkar på de forsknings- och utbildningspolitiska besluten och de vetenskapliga resultatens tillämpning, samt vilka värderingar som egentligen ligger till grund för vetenskapens utformning. I dagsläget bestämdes vetenskapen, däribland samhällsvetenskaperna, i stor utsträckning av "borgerligt-konservativa värderingar". I kontrast till detta ville *HfKS* förespråka en vetenskap som bedrivs utifrån ett "demokratiskt, socialistiskt kunskapsintresse". Tidskriften skulle problematisera hur en sådan vetenskap kunde bedrivas, med devisen "*samhällsmedveten forskning*" som riktlinje.⁴⁴

I det fjärde numrets ledare gjorde Roger Fjellström och Åke Löfgren en utblick mot

43 *HfKS* 1-2/1968, ledare, s1-2.

44 *HfKS* 3/1968, ledare s1-2.

marxismen, på förekommen anledning av 150-årsdagen av Karl Marx födelse. De sade sig vilja göra en kort utläggning om vem Marx var, vad den marxistiska traditionen innebar och vad som utmärkte marxismen i allmänhet. Efter en kort biografi över Marx liv och verk gjorde de en beskrivning av de olika marxistiska huvudriktningarna. Det framhölls att marxismen inte är liktydig med Marx själv, eller att det finns en enhetlig, huvudsaklig marxism. Det vore mer korrekt att tala om marxismen som en bred tradition som innehåller ett flertal olika riktningar. Inte heller var den marxist-leninistiska utformningen normen för marxismen, vilket beskrevs som en vanlig missuppfattning. Men trots sin mångfald har de marxistiska riktningarna några komponenter som är deras minsta gemensamma nämnare. Alla riktningar inom marxismen utgår från vissa grupperns intressen, de undertryckta och arbetarklassen. De intresserar sig i första hand för vissa problem, som hör samman med orsakerna bakom förtrycket, och vilka fakta som är av relevans för en samhällsförändring. De har särskilda metoder för att angripa vetenskapliga problem, av vilka särskilt den dialektiska och den kritiska (i sammanhanget kritik mot den härskande klassens ideologi) hålls fram. Slutligen utgår de från teorier i sitt vetenskapliga arbete. Alla dessa komponenter återverkar på varandra. Referensen till Marx, referensen till de förtrycktas intressen, och slutsyftet med analysen att ge analysanden verktyg att påverka sitt samhälle, ger den gemensamma grund som samtliga marxistiska riktningar förenas i.

I nr 1/1969 återvände Roger Fjellström till "samhällsvetenskapernas kris". Krisen bestod i de etablerade samhällsvetenskapernas oförmåga och ovilja att bemöta de aktuella samhällsproblemen. Orsaken till krisen bestod i bristen på teorier och metodologiska tillkortakommanden, underförstått en följd av de förment objektiva, i själva verket borgerliga värderingar som genomsyrar samhällsvetenskapernas intressen och världsåskådning. Nationalekonomins brist på förståelse för problematiken med den ekonomiska ojämlikheten i världen, och sociologins inriktning på undersökningar som inte kunde ha någon annan tillämpning än att hjälpa marknadskrafternas och makthavarnas manipulation av medborgarna, togs upp som exempel. En stor del av ansvaret måste läggas på filosofin, som borde ha till uppgift att belysa och problematisera dessa frågor men som i stället huvudsakligen ägnar sig åt knappologiska definitionsövningar av enskildheter. Men krisen kunde vändas till något positivt, eftersom Fjellström förutspådde att det i krisens kölvatten skulle komma en ökad osäkerhet hos den etablerade vetenskapens utövare, som kunde leda till att de problem som föranlett krisen gavs utrymme att bli uppmärksammade och diskuterade. Krisen riskerade dock att få motsatt

effekt, att leda till förnekelse och inåtvändhet inom institutionerna och att de som står för ett alternativt synsätt, "vänstern vilken tagit upp problemen", skulle marginaliseras och stängas ute.⁴⁵

Ledaren i nr 2-3/1969 berörde den aktuella utvecklingen inom utbildningsväsendet. Roger Fjellström ställde mot varandra två sätt som detta kunde ske på: Ackumulering (kvantitativ tillväxt av studenter, forskare och professorer) och diversifiering (kvalitativ tillväxt, nya ämnesområden, studieinriktningar och samarbetsformer). Tillväxt genom ackumulering skulle bara innebära att ännu mer kunskap producerades som var av samma essentiella art som den som redan fanns. "Undervisningen och forskningen fortsätter att domineras av de förhärskande värderingsmönstren och styras av de redan etablerade forskningsintressena. Konsekvensen blir en form av konserverande indoktrinering." En annan effekt var att tillsättandet av professorer sker på grundval av att den sökande uppvisat färdighet i den mest avancerade modemetoden i sitt fält, inte vilka problemställningar vederbörande har arbetat med. Följden skulle bli en förvandling av "medlen [...] till självändamål. Metoddyrkan kombineras med problemaversion." Viss diversifiering hade nyligen skett genom inrättandet av självständiga forskningsinstitut, men dessa hade föga kontakt med undervisningen vid universiteteten. Den diversifiering som vore önskvärd förutsatte enligt Fjellström omfattande systemreformer, en omstrukturering av den akademiska verksamheten som kunde minska "riskerna för likriktning och auktoritär styrning"⁴⁶

I nr 4/1969 behandlade Anders Gullberg och Åke Löfgren 1968 års utbildningsutrednings rapport *U68 Debatt*, som precis hade kommit ut. Att den högre utbildningen behövde reformeras såg de som en följd av den teknologiska utvecklingen i industriländerna, och alltså inte en unik situation för Sverige. Men *U68* inbjöd till diskussion om den högre utbildningens målsättning först efter att besluten om dylika reformer redan hade blivit fattade. Gullberg och Löfgren var inte särskilt hoppfulla om att debatten som *U68* kanske skulle väcka kunde leda till att redan fattade beslut revs upp och omprövades. Men trots att promemorian var "vag och substanslös", och de ställde sig frågan "vilka kompromisser som gjorts innan denna slätstrukna skrift sändes ut", så innehöll den en enligt dem en viktig punkt: Att vetenskapens resultat är betingade av utövarnas värderingar, "ett förhållande som inte längre vare sig kan förnekas eller smusslas

45 *HfKS* 1/1969, ledare s2.

46 *HfKS* 2-3/1969, ledare s1-2.

undan."⁴⁷ Gullberg och Löfgren tog därefter upp ett antal punkter som de menade var av vikt för debatten om den högre utbildningens målsättningar. De tog upp tre stora problem som den högre utbildningen stod inför: Att forskning och utbildning skedde utifrån borgerliga värderingar, den sociala snedrekryteringen till universiteten, samt att industri och näringsliv i allt högre utsträckning tog den högre utbildningen i sin tjänst, inte sällan via staten.⁴⁸ För att råda bot på dessa problem skulle det krävas en allsidighet, att vetenskapen tilläts ha en mångfald av värderingar och att dessa redovisades tydligt och ärligt. Organisatoriska reformer krävdes som syftade till tvärvetenskaplighet och decentralisering.⁴⁹ Den akademiska isoleringen mot resten av samhället beskrevs som ytterligare ett stort problem, även om den inte var total: "tvärtom finns det intima kontakter med de maktavande inom industri och byråkrati", vilket i samband med den ojämlika maktfördelningen inom akademien bäddade för "ett *mandarinvælde*, en utvecklad meritokrati".⁵⁰ Artikeln avslutades med en varning för "industrins ökade inflytande" över forskningen, en utveckling som behövde konteras med en motvikt, i bästa fall "en organisation för forskning utifrån arbetarrörelsens socialistiska värderingar."⁵¹

I ledaren i nr 5/1969 återvände Åke Löfgren till temat "samhällsmedveten forskning", som han sade att *HfKS* ville stå för. I motsats till den forskning som är alltför vanlig vid universiteten, "som är inriktad på att manipulera människor [och] en absolutifiering av ensidiga teorier och metoder" ville *HfKS* "vara språkrör för en forskning som i i stället kombinerar inriktningen på väsentliga samhällsproblem - där våra utgångspunkter är socialistiska - [...]" En sådan samhällsvetenskaplig forskning hade tre kännetecken: Den skulle koncentrera sig på "människa realiteter", dess relevans var i första hand vad dess resultat fick för konsekvenser för mänskliga förhållanden. Den var samhällskritisk, intresserade sig för att anpassa samhällets strukturer för att passa mänskliga behov och inte tvärtom. Den ville också visa på att till synes oundvikliga förhållanden går att förändra, något Löfgren beskrev som en "*antiteknokratisk*" hållning. Men den samhällsmedvetne forskaren borde även ha en positiv roll, använda sin expertis för det allmänna goda. "Han bör i sin forskning arbeta utifrån folkets erfarenheter och problem. I denna

47 *HfKS* 4/1969, ledare s2.

48 *HfKS* 4/1969, ledare s3.

49 *HfKS* 4/1969, ledare s3-4.

50 *HfKS* 4/1969, ledare s5, kursiv i original.

51 *HfKS* 4/1969, ledare s7.

mening blir forskaren folkets språkrör."⁵²

I nr 5/1969 skrev Roger Fjellström och Anna Wigforss om universitetets anpassning till näringslivets behov, en process som de beskrev som utbildningens "ekonomisering". Det innebar att samhällsvetenskaperna anammade företagsekonomins begreppsapparat och sätt att tänka, vilket medförde en syn på utbildningen som en produktionsprocess och studenterna som produkter. Människan skulle anpassas till de ekonomiska strukturernas behov. Det var en utveckling som kunde ses tydligt både i Sverige och i utlandet, och var i allra högsta grad ett resultat av medveten planering från makthavarnas sida. "[...] ekonomin genomsyrar allt fler områden i samhället. Det underlättas av att samarbetet mellan stat och näringsliv centraliserats och bl.a. medfört centralisering av beslutsfattande och ökad planering av samhällslivet." Som exempel pekade Fjellström och Wigforss på litteratur i pedagogik, (Philip Coombs, *Utbildningens världskris*, Sthlm 1969) men även Institutionen för vetenskapsteori under Håkan Törnebohm i Göteborg. De pekade på att Coombs och Törnebohm "använder samma teoretiska medel och har samma målsättning: avnämardstyrd, ekonomiskt lönsam utbildning och forskning. Båda utarbetar teorier som är instrument för att styra utvecklingen i denna riktning." Här skulle den alternativa samhällsvetenskapens uppgift komma in, den kritiska och samhällsmedvetna: "Det är viktigt att avslöja och bekämpa de ofta sofistikerade instrument kapitalismen använder sig av."⁵³

I nr 7-8/1969, ett dubbelnummer och det sista för det året, skrev Anna Wigforss om "psykologi som akademisk disciplin". Hon drev tesen att psykologi i den form den har utvecklats i Sverige var en form av "social teknologi". Den var utformad för att skapa instrument för makthavarna att styra och manipulera människor. Den socialpsykologiska forskningen utvecklades i tätt samarbete med företrädare för näringslivet, där den användes dels för att kontrollera arbetarna och dels för att manipulera marknaden. Argument hämtade från psykologin användes också för att legitimera vissa politiska beslut och den rådande samhällsordningen. Den vetenskapsteori som användes inom den akademiska psykologin var anpassad efter den vetenskapens manipulativa uppgifter. Behaviorismen var den över alla andra dominanta riktningen, som inbjöd till problemställningar om vilka stimuli som bör tillföras människor för att ett visst beteende skall bli resultatet. Den byggde på ett positivistiskt vetenskapsideal, där

52 *HfKS* 5/1969, ledare s1-2.

53 *HfKS* 6/1969, ledare s1-2.

endast teorier som sammanfattar empiriska hårddata godkänns som vetenskapliga. Detta synsätt "kan ytterst leda till att psykologi reduceras till fysiologi." För den samhällsmedvetna, kritiska forskningen var uppgiften att bryta dessa negativa tendenser, och avslöja "[de] olika psykologiska institutens verksamhet som politiska organ [...]". Det gällde att "utveckla en vetenskap som tar sin utgångspunkt i en syn på människan som skapande varelse, och som ger ett redskap för mänsklig och social frigörelse."⁵⁴

I nummer 7-8/1969 tillkännagav några av personerna i redaktionen, däribland de hittills nämnda artikelförfattarna, sitt utträde ur densamma samt ur gruppen Unga Filosofer, genom följande notis:

Häftet för kritiska studier startade hösten 1968. Initiativtagare och redaktör från starten har varit Roger Fjellström. Tidskriften har velat fungera som inspiratör och organ för forskning och öppen debatt för vänstern i dess helhet. Som framgår av de artiklar och ledare vi har skrivit har en viktig linje för tidskriften varit betoning av värderingars roll i samhällsvetenskapen och möjligheten av en "forskning för folket". Kritiska studier är en del av arbetet i gruppen Unga Filosofer, som startade hösten 1965 på initiativ av Åke Löfgren och under mottot "saklighet och engagemang". Vi ser det som omöjligt att nu fortsätta detta arbete. Skälen är politiska, teoretiska, moraliska och personliga och gäller arbetet såväl i redaktionen för Kritiska studier som i gruppen Unga Filosofer. Med detta nummer lämnar vi därför redaktionen för Unga Filosofer. Roger Fjellström, Åke Löfgren, Anna Wigforss.

Jag delar i allt väsentligt de ovanstående bedömning av läget, men ej dess slutsats. Min egen situation skulle, om jag stannade kvar, bli ohållbar. Jag lämnar därför Kritiska Studiers redaktion och Unga Filosofer. Hans Mathlein.⁵⁵

Referat av ledarartiklarna 1970-1971

Ledaren i nr 1/1970 innehöll en förklaring av *HfKS* karaktär och dess ambitioner. Det kan uttydas en ambition från redaktionens sida att klargöra och förtydliga sina ståndpunkter. I ledaren, som inte var undertecknad, sades det att *HfKS* "måste ses i relation till den ökade medvetenheten vid universiteten". *HfKS* hade uppkommit i en akademisk kontext: "Den del av den radikala studentoppositionen som också artikulerat sig teoretiskt har i hög grad kommit till uttryck i *HfKS*: många artiklar är ett direkt eller indirekt resultat av olika institutionsgruppers och kritiska seminariers verksamhet." Men *HfKS* ville även nå en publik utanför akademien. Det fanns ett samband mellan universitetet och världen utanför: "Kampen mot såväl den samhällsbevarande 'expert'-rollen som mot vissa etablerade 'skolors' konserverande dominans är i hög grad beroende

⁵⁴ *HfKS* 7-8/1969, ledare s2-4.

⁵⁵ *HfKS* 7-8/1969, s5. En layoutmässig justering har gjorts för att anpassa citatet till brödtexten, men innehållet är ordagrant återgivet.

av hur det akademiska 'fotfolket' ställer sig."⁵⁶

Det är värt att notera att ledarartiklarna från och med detta nummer och under hela den fortsatta undersökningsperioden inte längre undertecknades av författaren. Detta gavs ingen förklaring, men det går att ana att syftet var att tona ner de enskilda medlemmarnas framträdande roll.

I ledaren i nr 2-3/1970 kritiserades litteraturvetenskapen vid universitetens institutioner. Det var återigen bristen på utarbetade teorier och metoder, samt dess borgerliga värderingsgrund, som var huvudföremålet för kritiken. Den beskrevs som ett "tacksamt mål för socialistisk ideologikritik" och dess brist på utarbetade teorier för "frapperande". Den marxistiska litteraturforskningen kunde erbjuda en lösning. Men det var, medgav ledaren, ett forskningsområde som ännu var i sin linda. Det varnades för att låta "nymarxistisk dogmatism" ersätta den rådande "humanistiska nyempirismen". Den marxistiska litteraturforskningen satt inte inne med några färdiga lösningar. Artikeln avslutades med konstaterandet att "Det teoretiska arbetet väntar."⁵⁷

"Utan historia [...] reifieras samhällsfenomenen", inleddes ledaren i nr 4/1970. I det akademiska historieämnet var idealet att se historiska händelser som enskilda fenomen utan sammanhang. Att förstå dem kräver en tolkning, en historiesyn. Två historiesyner ställdes mot varandra, en konservativ mot en progressiv. Filosofiska tolkningar av historien är otillräckliga, för att uppnå djupare kunskap krävs en historisk vetenskap.

Ledaren i nr5/1970 skrevs med anledning av det förestående valet. Det rådande demokratiska systemet beskrevs som en falsk demokrati, genomsyrad av "marknadsideologi". Det kunde bara vara demokratiskt inom ramarna för vad kapitalismen tillåter. Medborgarna hade ingen sann valfrihet, vare sig som väljare eller konsumenter, fast det är just detta antagande som demokratin i de kapitalistiska västländerna vilar på. Staten är inte till för att reglera kapitalismen och försvara medborgarna mot marknadens inflytande, den finns till för att skapa de bästa betingelserna för kapitalismens fortbestånd. Valet den 20 september var därför ett falskt val. Ett sant fritt val "...måste omfatta framförallt hela folkets medvetna och organiserade kontroll av restriktionerna för samhällsmedlemmarnas individuella val på de ekonomiska, politiska och kulturella områdena."⁵⁸

56 *HfKS* 1/1970, ledare s2-3.

57 *HfKS* 2-3/1970, ledare s1-2.

58 *HfKS* 5/1970, ledare s2-3.

Ämnet för ledaren i nr 6/1970 var *exploatering* som ett teoretiskt marxistiskt begrepp. Den innehöll ett schematiskt upplagt resonemang, där exploateringsbegreppet definierades och dess orsaker i det kapitalistiska systemet klargjordes. Resonemanget låg på en hög teoretisk nivå och fördes med stor självsäkerhet, dess sanningsanspråk framstod som mycket definitiva. Det föreföll hålla sig väldigt nära en accepterad marxistisk teoretisk doktrin. I det kapitalistiska samhället kontrollerar makthavarna andra människors merarbete, detta förhållande är exploatering. De exploaterades kamp mot sina förtryckare kan ta sig två uttryck: Revolution (beröva dem makten) eller reformism (styra maktutövningen till de förtrycktas intressen). Det senare är fruktlöst och leder till att det revolutionära arbetet försenas, bara kapitalismens intressen tjänas. Men likväl kommer kapitalismens system oundvikligen att leda till kriser, vilkas yttersta konsekvens blir storkrig mellan imperialistiska makter. Temat för numret var att studera hur statens utveckling påverkas av motsättningarna inom det kapitalistiska samhället.⁵⁹

I ledaren i nr 7-8/1970 omtalades hur statistik produceras inom "[den ideologiska] överbyggnaden i ett kapitalistisk samhälle...". Den har två funktioner: Att underlätta exploateringen, och att dölja att den faktiskt sker. Statistiken ger ett utmärkt empiriskt material för en marxist, problemet ligger i att tränga igenom de borgerligt ideologiska dimridåerna. "Ideologisk förvrängning" av empiriska fakta tycks vara något som enbart de borgerliga nationalekonomerna gör sig skyldiga till.⁶⁰

Nr 1-2/1971 hade som tema politisk sociologi. I ledaren kritiserades den s.k. "nya statsvetenskapen", vars företrädare berömde sig med att gå i från den "traditionella" statskunskapens utgångspunkter i västerländska förhållanden och på så sätt bli mer universella och mindre tendensiösa. I själva verket, menade ledaren, befinner de sig fortfarande inom samma ideologiska ramar som tidigare. Den nya statsvetenskapen förmår fortfarande inte redogöra för förhållandet mellan näringsliv och stat, mellan den ekonomiska och den politiska nivån, vilket däremot en historiematerialistisk teori gör. Att statskunskapen framställer "förvaltningsapparat och industri som underställda den politiska nivåns 'demokratiska' målformulering" döljer "den fundamentala samhällsliga maktens karaktär och lokalisering".⁶¹

Ledaren i nr 3/1971 innehöll en reflektion över de teoretiska och politiska implikationerna av marxismens anspråk på vetenskaplighet. Marxismen definierades som den vetenskapliga

59 *HfKS* 6/1970, ledare s2-5.

60 *HfKS* 7-8/1970, ledare s4-7.

61 *HfKS* 1-2/1971, ledare s3-4.

socialismen. Vad detta innebar var att marxismen uppfyllde vissa kriterier på vetenskaplighet, inte att enbart det som är marxistiskt är vetenskapligt sant och det som kallas borgerlig vetenskap per definition falskt och förljuget. Den historiska materialismen som den utformades av Marx själv är ofullständig som vetenskap och kräver bearbetning och utveckling. Det arbetet är för övrigt "det bästa vapnet mot såväl revisionistiska tendenser som mot öppet borgerliga angrepp". Faran med ett blint dogmatiskt fasthållande till marxismens teorier, är ideologiskt okritisk dogmatism. Men socialismens giltighet är inte enbart avhängig av dess vetenskaplighet. Det finns en ideologisk, filosofisk sanning hos socialismen som är oberoende av den vetenskapliga verifierbarheten.⁶²

I ledaren i nr 4/1971 togs 1969-1970 års debatt om språkutläringen i skolan som exempel på behovet av att bedriva en "kritisk kritik" av vetenskapliga teorier, det vill säga den teoretiska analysen av vetenskapens värderingsmässiga och samhälleliga sammanhang. Ledaren vände sig emot den hållning som hävdar att politisk praktik kan vara oberoende och till sin betydelse ställd över teoretiska problem. Det fanns ett ofrånkomligt samband mellan de två nivåerna: "Först genom att man bearbetar de praktiska frågorna teoretiskt och sedan återi tillämpar teorien i praktiken (i en ständig växelverkan) kan den politiska strategin och taktiken grundas på säkra bedömningar av verkligheten."⁶³

Ledaren i nr 5/1971 handlade om statens offentliga utredningar. I synnerhet diskuterades den nyligen utkomna s.k. *låginkomstutredningen*, och den i slutet av 1960-talets "strukturrationalisering" utkomna *koncentrationsutredningen*. Utredningsväsendets utveckling kunde inte enbart ses som en följd av statsapparatus stabiliseringspolitiska behov, utan också som en följd av motsättningar inom olika intressenter såsom SAP och LO. Annars kunde inte den synbara motsättningen mellan statens behov av utredningsmaterial för sin stabiliseringspolitik och offentliggörandet av fakta om för staten graverande samhällsförhållanden förklaras [inom ramarna för en marxistisk samhällsanalys]. "Den härskande klassens" lösning på denna motsättning är att mörklägga och bortförklara vissa insamlade data, något som måste bekämpas. Låginkomstutredningen var ett exempel på denna tendens. Dock medgav författaren att offentliga utredningar gav ett viktigt empiriskt råmaterial för marxistiska analyser, förutsatt att de utsattes för en noggrann kritisk granskning.⁶⁴

62 HfKS 3/1971, s2-3.

63 HfKS 4/1971, s2-5.

64 HfKS 5/1971 s2-5.

I nr 6-7/1971 diskuterades "den historiska materialismens revolutionära karaktär". Det fanns en motsättning i den historiska materialismen mellan två aspekter av dess revolutionära karaktär. Den ena är historisk materialism som praktisk vägledning till revolutionärt handlande, en funktion som framförallt brukar förknippas med Lenin. Utan en vetenskaplig teori om samhället, formulerad utifrån politiskt strategiska överväganden, är ingen framgångsrik revolution möjlig. En lika viktig förutsättning är att det finns ett politiskt klassmedvetande hos den enda grupp som kan bli agenten för en revolution, nämligen arbetarklassen. Detta problem har framförallt behandlats av Lukács. Den historiska materialismen är en nödvändig del av det politiska klassmedvetandet, och har alltså en ideologisk aspekt. Motsättningen mellan den historiska materialismen som vetenskaplig respektive politiskt mobiliserande består i att den förra tolkningen är komplex, problemorienterad, medan den senare förutsätter ett enkelt, enhetsorienterat, okomplicerat förhållningssätt. Men spänningen är nödvändig att upprätthålla, för annars förbehålls den vetenskapliga funktionen eliten och den ideologiska massorna. Den historiska materialismen måste därför dels ses i sin historiska kontext, men dess innehåll måste också ständigt prövas "logiskt-vetenskapligt".⁶⁵

Ledaren i nr 8/1971 hade rubriken "Om manuell och intellektuellt arbete". Syftet var att diskutera olika kriterier för klassindelning, mer specifikt "analysera den möjlighet till klassindelning (...) distinktionen manuellt - intellektuellt arbete erbjuder." "Arbetarklassen" kunde särskiljas såsom den grupp som utför samhällsnödvändigt arbete, vilket alltså även innefattade vissa personer ur "medelklassen" men inte de som "enbart är nödvändiga för att produktionen skall hållas vid liv under *kapitalistiska* produktionsförhållanden." Inom den socialt nödvändiga klassen fanns det då ett flertal skikt till följd av den ökade klassdifferentieringen i kölvattnet av den tekniska utvecklingen. Det gjorde frågan om klassmotsättningarna mer problematisk. Inom klassen av socialt nödvändiga löntagare inom storindustrin, fanns det en uppdelning mellan manuellt och intellektuellt arbete.⁶⁶

Hela den ovanstående diskussionen var en väldigt teoretiskt abstrakt övning i marxistiska begreppsdefinitioner. Den rörde sig på ett teoretiskt plan som förefaller väldigt schematiskt och avskalad från komplexitet, men samtidigt fördes resonemanget med en till synes stark övertygelse om att det var av högsta relevans för verkliga förhållanden. Ledaren avslutades med

65 HfKS 6-7/1971 s2-4.

66 HfKS, 8/1971 s2-5, s64.

ett uttalande om förhoppning att "vi har kunnat ge åtminstone några argument för vikten av att analysera 'motsättningen mellan manuellt och intellektuellt arbete' för uppbyggnaden av en socialistisk strategi."⁶⁷

Analys

Det faller sig naturligt att ta den redaktionskris som annonsen i *HfKS* 7-8/1969 vittnar om som utgångspunkt för en mer ingående karaktärisering av ledarartiklarnas innehåll. Frågan är om denna kris kan ses som en vattendelare för den redaktionella hållningen i *HfKS* på ett ideologiskt och vetenskapsteoretiskt plan.

Det kräver ingen noggrann läsning för att se en generell förändring i tonen i ledarna efter redaktionskiftet i slutet av 1969. Men vetskapen om att ett skifte skedde kan påverka uppfattningen om huruvida ett reellt brott i redaktionens teoretiska och politiska linje faktiskt ägde rum. Annonsen i *HfKS* 7-8/1969 vittnar om att skeendet som ledde fram till de fyra medlemmarnas avgång var dramatiskt. Motivationen av deras beslut var kanske medvetet vag, av diplomatiska anledningar. De sade sig avgå av skäl som var "politiska, teoretiska, moraliska och personliga och gäller arbetet såväl i redaktionen för *Kritiska studier* som i gruppen *Unga Filosofer*."⁶⁸ Av detta går i alla fall att utläsa två saker säkert: Att det fanns en splittring i *Unga Filosofer* rörande vilken riktning deras arbete skulle ta, och att denna splittring åtminstone till viss del hade sin grund i vetenskapsteoretiska och ideologiska meningskiljaktigheter.

Att Åke Löfgren själv var en av de som avgick kan vara till hjälp i tolkningen av vad som skedde. Eftersom den föreliggande undersökningen är inriktad på att undersöka generella tendenser i ett textmaterial med många författare, har det inte bedömts nödvändigt att söka efter biografisk information om de enskilda medlemmarna i *Unga Filosofer*. Dock finns det i Åke Löfgrens fall några korta biografiska uppgifter hos Sven-Olof Josefsson som kan vara av relevans i sammanhanget. Josefsson pekar på att *Unga Filosofer* under de första åren av sin verksamhet uppvisade många av de kännetecken som var karaktäristiska för grupper inom den internationella nya vänstern: Ett anti-auktoritärt förhållningssätt, en bred, icke-hierarkisk organisation som förutsatte personligt engagemang från medlemmarna, och en direktdemokratisk

⁶⁷ *HfKS*, 8/1971, s64.

⁶⁸ *HfKS* 7-8/1969, s5.

ordning för beslutsfattande.⁶⁹ Att Löfgren uppfattade det som "omöjligt att fortsätta [det] arbete" han inlett med *Unga Filosofer* tyder på att de kvarvarande medlemmarna i gruppen och *HfKS* redaktion företrädde åsikter och målsättningar som avvek från de han inledningsvis hade velat verka för.⁷⁰ Vilka utmärkande drag går då att identifiera 1968-1969, och stämmer de överens med denna bild?

En sammanfattande karaktärisering kan uttryckas som följer: Under åren 1968-1969 kännetecknades *HfKS* ledare av åsikter som enligt Josefsson var utmärkande för 1960-talets "nyvänster". Den politiska utgångspunkten var en form av frihetlig socialism som inkluderade fler åsiktstriktningar än den uteslöt. Den gemensamma socialistiska värdegrunden sågs som viktigare än partikulära teoretiska meningskiljaktigheter. Det essentiella i den form av socialism som *HfKS* ville göra sig till språkrör synes alltså i första hand ha varit relaterat till dess emancipatoriska syfte, snarare än dess teoretiska grund. Därmed inte sagt att den teoretiska kopplingen till marxismen sågs som oviktig, tvärtom förefaller den ha setts som en förutsättning, vilket ledaren i nr 4/1968 vittnar om. Men det gavs utrymme för en bred tolkning av marxismens innebörd. Det väsentliga var dess målsättning:

"Att bestämma marxism primärt som en sådan grov ram och inspirationskälla, och samtidigt betona dess vetenskapliga ambition, ger oss en *levande* marxism. En sådan bör ge utrymme för självständigt tänkande och en vetenskaplig utveckling, knyter an till arbetarrörelsens intressen och t.ex. befrielseströrelser i tredje världen, och behåller samtidigt kontakten med Marx och skilda marxistiska traditioner."⁷¹

Detta sätt att framhålla marxismens innehåll framför dess form antyds också i valet av ämnen i ledarartiklarna. Under 1968-1969 berördes i ledarna inga konkreta teoretiska eller metodologiska problem, något som ändrades efter redaktionsskiftet. Frånvaron av en marxistisk terminologi eller teoretiska resonemang är i jämförelse med den senare utvecklingen påfallande. Däremot berörde ledarna under denna period i huvudsak två teman: Hur ideologiska värderingar påverkar kunskapsproduktionen i det moderna samhället, och faran med att vetenskapen används i manipulativa och förtryckande syften av statsmakt och näringsliv. Som Sven-Olof Josefsson har visat var dessa två teman två hörnstenar i nyvänsterns samhällskritik.

Ett framträdande drag är den allmänt anti-auktoritära hållningen, som riktade sig i första hand mot institutionerna i den kapitalistiska staten, men även mot odemokratiska former av

69 Josefsson 1996, s225.

70 *HfKS* 7-8/1969, s5.

71 *HfKS* 4/1968, ledare s4.

byråkratisk socialism.⁷² Även Martin Wiklund pekar på det auktoritetskritiska draget hos nyvänstern, som han menar var ett arv från kulturradikalismen.⁷³ Ett annat framträdande drag var det humanistiska människoidealet, tron på att människan av naturen besitter en utvecklingspotential som kan vändas till det goda under gynnsamma omständigheter, men att utvecklingen förhindras av överhetens manipulation och alienationen i det moderna samhället.⁷⁴ Båda dessa drag går att utläsa i ledartiklarna 1968-1969.

Försvinner då dessa drag efter redaktionskiftet 1969? Svaret på den frågan måste bli ett nej. Dock nedtonas vissa aspekter av dem, och andra förstärks, vilket gör att ledarna antar en märkbart annorlunda karaktär.

Den socialism som förespråkades i *HfKS* ledare omedelbart efter redaktionsskiftet var fortfarande uttryckligen frihetlig, öppen och inklusiv. I den första ledaren efter redaktionskiftet, i nr 1/1970, underströks detta. Två saker betonades vad gällde *HfKS* politiska position: Oberoende och öppenhet.

Kritiska studiers politiska linje bestäms av att tidskriften utges av den *oberoende socialistiska* gruppen Unga Filosofer: vi har inget särskilt ansvar gentemot vare sig SAP/SSU, VPK/VUF eller KFML/Clarté. Redaktionella beslut fattas internt i demokratisk ordning."

Kritiska studiers teoretiska linje karaktäriseras av *öppenhet*: för bedömningen av insänt material är inte författarens politiska åsikter utan bidragets problemrelevans, vetenskapliga intresse och teoretiska kvaliteter avgörande.⁷⁵

Det finns ingen anledning att misstro denna deklARATION, men det är ändå rimligt att förmoda att redaktionen tyckte sig ha vissa anledningar att göra denna markering. Dels därför att den nyligen genomgångna krisen föranledde ett tydligt ställningstagande, men också för att det samtida socialistiska debattklimatet nödvändiggjorde en markering av oberoende. Vid denna tid hade *Clarté* lämnat sitt syndikalistiska ursprung och nischat sig mot marxism-leninismen.⁷⁶ Såsom varandes den andra stora opinionsbildande socialistiska tidskriften i Sverige vid denna tidpunkt är det förståeligt att *HfKS* kände ett behov av att öppet deklarerera sina politiska ståndpunkter.

Dock gjordes en annan markering i samma ledare som torde vara mer betecknande vad gäller *HfKS* teoretiska och politiska "kursändring". Det var uttalandet som sade att:

Förklaringen av viss forsknings karaktär av subtil borgerlig ideologi bör ej sökas på den psykologiska nivån. Den bör sökas på det *vetenskapsteoretiska* (vilket institutionaliserat paradigm forskaren arbetar

72 Josefsson 1996, s33-37.

73 Wiklund 2006, s179-180.

74 Josefsson 1996, s34-35.

75 *HfKS* 1/1970, ledare s2. Kursiv i original.

76 Wiklund 2006, s166.

inom) och, främst på det kunskaps*sociologiska* planet (hur sammanhänger etablerandet av ett teoretiskt paradigm och dess restriktiva implikationer för forskningen med dels specifika institutionella faktorer, som t.ex. anslagspolitik, dels allmänna strukturella faktorer, såsom samhällsformationens kapitalistiska karaktär.⁷⁷

I en bredare marxistisk kontext är inte detta uttalande anmärkningsvärt, då psykoanalysen var en öm punkt för marxismen. Men det kan också ses som ett skarpt avståndstagande mot nyvänsterns humanistiska "idealism". Tesen att den vetenskapliga kunskapsproduktionen i det moderna, kapitalistiska industrisamhället var betingad av borgerliga ideologiska värderingar fanns redan innan, men nyvänsterns förklaring till hur detta förhållande hade uppstått syntes otillfredsställande för många marxister. I *HfKS* ledare 1968-1969 tycktes lösningen på detta problem snarast vara ett sorts reformprogram för att ge medborgarna en god moralisk fostran. I ledaren i nr 4/1969 föreslog Löfgren och Gullberg en sådan reform för att komma till rätta med alienationsproblematiken i det moderna samhället: Ett praktikersystem, där hela skolgången inklusive den högre utbildningen skulle varvas med praktiskt yrkesarbete. Även yrkesarbetande människor borde ges möjligheter att bedriva högre studier inom ramarna för sitt arbete, och inte bara sådana ämnen som var direkt relaterade till deras yrke. Ett sådant system skulle ge medborgarna en god moralisk fostran:

Målsättningen för den högre utbildningen måste vara att också skapa *goda* människor, människor som inte, bl.a. beroende på isolering från "vanliga" människor och den sneda sociala rekryteringen, förfäktar odemokratiska värderingar och går överklassens ärenden, t.ex. genom att bidra med instrument för förtryck.⁷⁸

Här förefaller det som om författarna ser en lösning i att människorna med hjälp av en god socialistisk livsåskådning kan befrias från de förtryckande samhällskrafternas korrumpierande inflytande och på så sätt bygga en bättre värld, snarare än att få till stånd en revolutionär strukturförändring. Det ligger dock inte så långt från det resonemang om vikten av att fostra en revolutionär medvetenhet hos arbetarklassen som fördes i ledaren i nr 6-7/1971.

Det finns en frestelse att avfärda dylika resonemang som romantisk naivitet. Och den undgick inte heller kritik från samtida, mer teoretiskt lagda marxister. Men för att förstå dessa framtidsförhoppningar i sitt rätta sammanhang är det nödvändigt att dra sig till minnes de kraftiga kvalitativa förändringar som hade ägt rum under nyvänsteranhängarnas livstid. Andra världskrigets apokalyptiska upplevelser var fortfarande ett högst levande minne. Decennierna i dess efterföljd hade medfört samhällsförändringar och industriell tillväxt på en aldrig tidigare skådad skala. De egna erfarenheterna måste för många ha setts som ett tydligt tecken på att en

⁷⁷ *HfKS* 1/1970 s3. Kursiv i original.

⁷⁸ *HfKS* 4/1969, ledare s6.

annan värld kunde realiseras genom medveten politisk handling. Som Josefsson påpekar hörde också en stor del av nyvänsteranhängarna till en generation vars föräldrar hade föreställningen om folkhemmet och det goda samhället för alla djupt inrotad. När nyvänsteranhängarna talade om att förändra samhället så byggde de i mycket på sina uppväxtidéer som hade förmedlats till dem genom föräldrarna. Det gällde att realisera löftet om det goda samhället som hade givits till deras mödrar och fäder.⁷⁹

Svaret på frågan om huruvida *HfKS* utveckling efter 1969 kännetecknades av kontinuitet eller brott med det tidigare är: "Både och." *HfKS* fortsatte att vara en tidskrift för frihetlig, inklusiv socialism som strävade efter att samla olika marxistiska riktningar under samma banér. Redaktionen tog explicit avstånd från dogmatiskhet och politisk sekterism, men även från vad som i sammanhanget kan förstås att de såg som nyvänsterns form av "idealistisk" socialism. Förändringen låg i att det skedde en fastare förankring i marxistisk teori. Den kritiska samhällsvetenskapen skulle fortfarande angripa samhällsproblemen, men dessas upphov sågs mer i termer av historiematerialistiska strukturella förklaringar än maktens inneboende moraliskt korrumpierande krafter. Den allmänna auktoritetskritiken förskjöts till att bli en mer renodlat marxistisk samhälls- och kunskapskritik.

Det skulle ge en ytterligare fördjupad bild av *HfKS* utveckling om en översiktlig granskning av samtliga artiklar som publicerades under dessa år gjordes. En sådan undersökning ligger beklagligt nog utanför den här studiens ramar. Men en översiktlig genomgång har givit vid handen att artiklar med sin utgångspunkt i renodlad vetenskaplig marxism publicerades i *HfKS* redan i från början. Målsättningen att vara ett öppet forum för olika socialistiska riktningar uppfylldes alltså åtminstone under de första två åren.

För den här undersökningens syften är det av intresse att dröja sig kvar vid begreppet "kritisk teori". I de ledartiklar som här har undersökts gavs begreppet en bred men riktad innebörd: En kritik mot kunskapsproduktionen i det moderna kapitalistiska industrisamhället, förankrat i en socialistisk och marxistisk samhällsvetenskaplig teori. Den teoretiska förankringen gavs dock litet utrymme i ledartiklarna. Det gjordes få explicita hänvisningar till några författare förutom Marx själv. Den kritiska samhällsvetenskapen definierades till stor del genom vad den opponerade sig mot: Den borgerligt konservativa, världsfrånvända, "etablerade" vetenskapen. Den var ett vapen att använda mot statsmaktens och näringslivets manipulation, mot

79 Josefsson 1996, s18-19, s27

maktmissbruk och förtryckande strukturer. Om det går att märka en förskjutning i begreppet under den tidsperiod som här har undersökts så är det i fråga om vilka förhoppningar som ställdes på dess möjligheter. Enligt nyvänstern och kretsen kring Löfgren hade mänskligheten en naturligt god potential som skulle komma till sin rätt när de destruktiva samhällskrafterna med den kritiska samhällsvetenskapens hjälp hade rivits ner. Redaktionen som efterträdde dem nöjde sig inte med det, utan ansåg att det goda kunde uppstå först när man med hjälp av den vetenskapliga marxismen hade genomfört revolutionen och byggt ett sant socialistiskt samhälle. Målsättningen att få till stånd en socialistisk revolution var nu uttalad:

Vi måste med andra ord söka marxistiska tolkningar som är på en gång revolutionerande (av hög relevans utifrån ett strategiskt perspektiv) och sådana att de efter praktisk tillämpning och rationellt övervägande måste accepteras. Härvid uppstår en möjlighet av att det som är komplicerat, det fruktbara tvivlet, den konstruktiva inställningen osv. kan hållas levande mot bakgrund av en gemensam marxistisk grundsyn.⁸⁰

ANALYSDEL 2: FRANKFURTSKOLAN

Referat av artiklar

Det första inlägget i *HfKS* som direkt knöt an till Frankfurtskolan var en artikel i 1-2/1968, *Anglosaxisk kontra kontinental vetenskapssyn*. Där presenterade Gerard Radnitzky innehållet i sin nyutkomna avhandling *Contemporary schools of metascience*, och Aant Elzinga följde upp med en historiematerialistiskt orienterad kommentar.

Radnitzky inledde med att förklara syftet med sin avhandling, som hade varit att "inventera" de olika skolorna i det samtida vetenskapsteoretiska fältet. Han såg detta som särskilt önskvärt eftersom den svenska universitetsvärlden var så ensidigt influerad av vetenskapsteoretiska synsätt från den anglosaxiska kultursfären, framförallt den logiska empirismen.⁸¹ Mot denna riktning ställde han den hermeneutisk-dialektiska traditionen, som han förlade till kontinenten, och som han hoppades kunna hjälpa till att introducera till det svenska fältet. Nyttan med förnyelsen som han förespråkade, menade Radnitzky var att den hermeneutisk- dialektiska traditionen tillät ett tolkande synsätt inom samhällsvetenskaperna som strävade till förståelse av samhällseliga fenomen, och möjliggjorde teorier om förhållandet mellan vetenskap och värderingar. Dyliga operationer, menade han, låg bortom den deduktiva logiska empirismen.⁸²

80 *HfKS* 6-7/1971 s2-4.

81 *HfKS* 1-2/1968, Radnitzky s41.

82 *HfKS* 1-2/1968, Radnitzky s41.

Att framställningen i hans avhandling av nödvändighet blev polemisk, ursäktade han med att hans syfte var upplysning, och att "vetenskapliga subkultureernas etnocentricitet" skapade kommunikationsbarriärer som behövde brytas.⁸³

Elzinga började sin kommentar med en historiematerialistisk översikt av den västerländska vetenskapens utveckling, där han knöt den "vetenskapliga revolutionen", då det empiriskt-deduktiva vetenskapsidealet hade segrat över det aristoteliska, till borgarklassens ekonomiska maktövertagande gentemot aristokratin. Den moderna vetenskapssynen stod i nutiden inför en ny omvälvning, som var en följd av arbetarklassens kamp mot borgarklassen. Det motstånd som förespråkare av alternativa vetenskapsteoretiska synsätt som Radnitzky stötte på inom universitetsvärlden, var alltså enligt Elzinga i grund och botten ett utslag av ideologiska motsättningar.⁸⁴

Elzinga fortsatte med att ge en något mer utförlig redogörelse för innehållet i Radnitzkys avhandling. Han förklarade här uttryckligen att Radnitzky var teoretisk grundad i Frankfurtskolan och Jürgen Habermas, från vilken han hade hämtat begreppet *ideologikritik*. Det var ett teoretiskt verktyg för att avslöja de värderingsmässiga drivkrafter, *kunskapsintressen*, som ligger bakom den förment objektiva logisk-empiristiska vetenskapen. Elzinga välkomnade Radnitzkys "traditionsbrott", men kritiserade honom för att han hade förkastat det marxistiska klassbegreppet. Utan ett vetenskapligt klassperspektiv befarade Elzinga att samhällsvetenskapen skulle falla offer för samma manipulativa samhällskrafter som Radnitzky ville avslöja, och leda till "reformism snarare än revolutionärt handlande".⁸⁵

Radnitzky och Elzinga skrev ytterligare en artikel i samma nummer. Artikeln, som hette *Om intolerans och forskningens frihet*, var avsedd som ett svar på den skrivelse som professor Ivar Segelberg hade cirkulerat i protest mot att Radnitzkys avhandling skulle ges docentbetyg. Både Radnitzky och Elzinga hävdade att det inträffade var en del av det fientliga bemötande som Radnitzky hade drabbats av för att han hade kritiserat det akademiska etablissemangen. Det var ett utslag av "den provinsiella och inskränkta intoleransen inom stora delar av den svenska universitetsvärlden".⁸⁶ Men där Radnitzky såg det hela som ett utslag av akademisk inskränkthet och den analytiska filosofins ambitioner att vara tongivande inom alla vetenskapsgrenar, såg

83 *HfKS* 1-2/1968, Radnitzky s42.

84 *HfKS* 1-2/1968, Elzinga s41-42.

85 *HfKS* 1-2/1968, Elzinga s48.

86 *HfKS* 1-2/1968, Elzinga s57.

Elzinga en politisk dimension. Det var bara en konsekvens av den borgerliga ideologins hegemoni vid universiteten. Elzinga såg det som utslaget av en konflikt som kunde sammanfattas i slagorden "*Mot monopolkapitalismen, USA-imperialismen, Sovjetrevisionismen och korporativismen*", "*För demokrati, solidaritet och socialism*"⁸⁷

I *HfKS* 3/1969 bemötte Anders Wedberg kritiken som riktats från Elzinga och Radnitzky. Det kan tyckas som om svaret dröjde, men med tanke på *HfKS* utgivningstakt var det inte ett så stort tidsmässigt glapp i debatten. Kärnan i Wedbergs svar gick ut på att underkänna giltigheten i Radnitzkys och Elzingas argument. Wedberg menade att Segelbergs skrivelse, som även bar hans egen underskrift, riktade sig mot att *Contemporary schools of metascience* var av så undermålig kvalitet. Om Radnitzkys syfte med avhandlingen hade varit att sprida kunskap om alternativa vetenskapsteoretiska skolor, så föll den ambitionen på att framställningen av dessa skolor var otydlig. Att Segelbergs skrivelse skulle vara utslaget av någon konspiratorisk reaktion från de logiska empiristerna avfärdade Wedberg med att det snarare rörde sig om att Radnitzky kände sig sårad i sin karriäristiska fåfänga. Varken han själv eller Segelberg var logiska empirister i ordets rätta bemärkelse, något Radnitzky hade kunnat kontrollera tämligen enkelt om han bemödat sig med att läsa på lite. Sammanfattningsvis var Anders Wedbergs bemötande alltså avfärdande. Han inlät sig inte i någon vetenskapsteoretisk argumentation, utan sökte orsakerna till Radnitzkys och Elzingas upprördhet i deras personliga och ideologiska åsikter.⁸⁸

I samma nummer som Wedberg, nr 3/1969, skrev Lars Wilhelmsson sin egen betraktelse över bemötandet som Radnitzkys avhandling hade rönt. Artikeln bar det betecknande namnet *Intolerans och forskarsamhällets struktur*. I likhet med Radnitzky och Elzinga såg han det inträffade som ett utslag av etablissemangets intolerans mot avvikande åsikter, och föll in i ett mönster som inte var unikt för universitetet utan även gällde för samhället i stort. "Motsvarande reaktioner har länge förekommit inom andra delar av det etablerade samhället."⁸⁹ Wilhelmsson tycks alltså ha velat knyta an till den för nyvänstern karaktäristiska kritiken mot samhällets auktoritära, antidemokratiska strukturer. Hur dessa yttrade sig i universitetsvärlden betecknade han genom att använda termen "feodalherrarna" för att beskriva makthavarna inom forskarvärldens hierarkier. Lösningen såg Wilhelmsson i en radikal omorganisering av forskarsamhällets struktur. Om de enskilda forskarna och studenterna på "ograduerad nivå"

87 *HfKS* 1-2/1968, Elzinga s59.

88 *HfKS* 3/1969, Wedberg s42-43.

89 *HfKS* 3/1969, Wilhelmsson s43.

organiserade sig på gräsrotsnivå skulle de inneboende strukturella konflikterna i systemet föras upp till ett medvetet plan, vilket skulle möjliggöra en demokratiseringsprocess.⁹⁰

I nr 4/1969 knöt Björn Eriksson an till vissa aspekter av den ovan förda diskussionen. Hans artikel bar rubriken *Kritisk samhällsvetenskap - uppgifter och möjligheter*. Den berörde inte uttryckligen konflikten kring Radnitzkys avhandling. Men det är tydligt att den hade med saken att göra. Erikssons artikel innehöll en vetenskapsteoretisk diskussion, där han ställde två slag av samhällsvetenskap mot varandra: Den kritiska, tolkande, som syftar till påverkan och förändring, och den positiva, objektivistiska, vars funktion var att bevara den rådande ordningen. Den kritiska utgick från ett *kunskapsintresse* som var emancipatoriskt och syftade till mänsklig frigörelse, medan den positiva utgick från ett tekniskt som syftade till manipulation av människorna som var dess objekt. Erikssons diskussion var ganska teoretiskt abstrakt. Han förklarade att han till viss del utgick från det teoretiska synsätt som fördes fram i Jürgen Habermas *Knowledge and Interest*. Men till skillnad från Habermas uppfattade han att det fanns en risk att den kritiska vetenskapen bara skulle bli en "alternativ" positiv vetenskap, och frågan om hur den kritiska vetenskapen skulle kunna påverka den positiva skulle i så fall reduceras till en kraftmätning, en övning i vem som kunde skrika högst. Lösningen såg Eriksson i att nogsamt undersöka och lyfta fram de totalitära egenskaperna i den positiva vetenskapens struktur och påvisa att även den var föremål för ett "kunskapsintresse". Grundförutsättningen för den kritiska vetenskap som han har diskuterat är kommunikation med meningsmotståndaren: "Samtalet och makten står mot varandra som förändringsmöjligheter; väljer vi vetenskapen som medium måste vi samtidigt välja samtalet."⁹¹

I nummer 5/1969 inledde Göran Therborn en längre artikel (sammanlagt ca 40 sidor) med titeln *Från revolutionär teori till akademisk metafysik*. Artikeln var tvådelad och avslutades i nr 6/1969. Ämnet var Frankfurtskolan och den "kritiska teorin", dels hur den hade utvecklats historiskt och dels dess vad Therborn upplevde var dess nuvarande utformning hos Jürgen Habermas, Gerard Radnitzky och i det skandinaviska debattklimatet i allmänhet, inte minst i *Häftet för Kritiska studier*. Som titeln antyder var Therborns framställning kritisk. Hans perspektiv var öppet marxist-leninistiskt, något han själv framhöll. Artikeln utmärktes också av ett mycket självsäkert användande av en marxistisk begreppsapparat och teoretiska resonemang,

90 *HfKS* 3/1969, Wilhelmsson s44.

91 *HfKS* 4/1969, Erikson s50.

som gav lite utrymme för alternativa tolkningar.

Kärnan i Therborns kritik var att kritisk teori, i den populära form den tycktes ha fått i samtiden, hade fått en förskjutning i betydelse från den innebörd som begreppet hade givits av Horkheimer under Frankfurtskolans tidiga år under mellankrigstiden. Kritisk teori betecknade då en filosofisk hållning som skulle vägleda det samhällsvetenskapliga arbetet för att bereda vägen för en socialistisk revolution. Detta syfte menade Therborn var lovvärt, men eftersom den kritiska teorin hade för mycket karaktär av filosofisk abstraktion och brast i sin vetenskaplighet, var den otillräcklig för att få revolutionen till stånd. I sin moderna utformning hade dock den kritiska teorins syfte vänts i sin motsats. Jürgen Habermas, och Gerard Radnitzky och *Unga Filosofer* som Therborn utpekade som dennes efterföljare, hade urholkat den kritiska teorins revolutionära karaktär. Eftersom Habermas enligt Therborn beskrev all vetenskaplig kunskapsproduktion som betingad av ett politiskt "kunskapsintresse", fanns det i hans synsätt ingen plats för en vetenskapligt grundad teori som kunde vägleda en revolutionär samhällsomvälvning. Den kritiska teorins målsättning reducerades då till "emancipatorisk" självreflektion för en liten upplyst akademisk elit. Habermas utformning av den kritiska teorin var ett utslag av akademisk reformism, något som Therborn menade omfattade en stor del av den intellektuella eliten i västländerna och i hög grad hade präglat *HfKS*.⁹²

I samma nummer som det senare av Göran Therborns artiklar, nr 6/1969, kom Åke Löfgren själv med ett bemötande av den kritik som Therborn hade riktat mot *HfKS* och *Unga Filosofer*. Han avstod från att beröra den historiska analysen av Frankfurtskolan, men bemötte punktvis de påståenden som Therborn hade riktat mot honom själv och *Unga Filosofer*. Det mesta av Therborns kritik, menade Löfgren, gick att härleda från marxist-leninistisk dogmatik. Therborns tes om att konsekvensen av "förnekandet av vetenskapens och politikens specificitet" skulle bli "akademisk reformism" grundades på ideologiskt självtilräckliga påståenden, utan någon kunskapsteoretisk argumentation. Therborn företrädde enligt Löfgren en positivistisk kunskapssyn som ignorerade problemet med förhållandet mellan kunskapsproduktion och värderingar. Han tyckte sig också kunna utläsa en kunskapselitistisk hållning hos Therborn. Att *Unga Filosofer* skulle vara "utlöpare" av Frankfurtskolan förnekade han, och betonade i stället deras teoretiska och politiska självständighet.⁹³

92 *HfKS* 5/1969, Therborn s13-36, s46, *HfKS* 6/1969, Therborn s21-37.

93 *HfKS* 6/1969, Löfgren s41-43.

I nr 6/1969 skrev även Roger Fjellström en artikel under titeln *Vetenskapsteori för avnämare*, där han visserligen bara i föregående berörde Radnitzky men desto mer ingående den institution där denne var verksam, Institutionen för vetenskapsteori i Göteborg under professor Håkan Törnebohms ledning. Hans artikel hade karaktären av en granskande undersökning, där han menade sig kunna peka ut aspekter av verksamheten vid Törnebohms institution som representerade en allmänt utbredd tendens inom samtliga vetenskapsgrenar i samtiden, nämligen den att forskningen anpassas till näringslivets behov. Syftet med den vetenskapsteoretiska forskning som bedrevs i Göteborg såg Fjellström som att den skulle vara ett konsultverktyg för näringslivsintressenter och maktbärande. Han stödde sin tes genom att citera ur en skrift som nyligen hade publicerats i Försvarets forskningsanstalts rapportserie, som innehöll material från en serie seminarier som hållits gemensamt mellan företagsekonomiska institutionen vid Handelshögskolan i Göteborg och Institutionen för vetenskapsteori. (A. Danielsson, H. Thörnebohm: *On Complex Systems with Human Components*, FOA P. Rapport C. 8212-10, Sthlm 1968 (Edited by Aant Elzinga)) "Sensmoralen" i Fjellströms kritik var att varna för vad han såg som den aktuella utvecklingen inom samhällsvetenskapen, att den skulle bli styrd av "avnämningens" för manipulativa politiska och ekonomiska syften.⁹⁴

Aant Elzinga, som tidigare hade intagit en förbehållsam men i huvudsak positiv inställning till Gerard Radnitzky, gjorde i nr 7-8/1969 en helomvändning. I en artikel betitlad *Om Habermas, Radnitzky och den officiella vetenskapsteorin i Göteborg* tog han fullständigt avstånd från "Habermas, Frankfurtskolan och Radnitzkys idéer", och implicit även från *HfKS* och *Unga Filosofer*.⁹⁵ Detta avståndstagande var totalt och format i mycket starka ordalag. Det är inte orimligt att tänka sig att hätskheten i Elzingas formuleringar kom sig av att han kände sig tvungen att positionera sig långt från Radnitzky. Elzinga beskyllde Habermas vetenskapsteori för att vara politiskt farlig, en form av den kritiska teorin som hade anpassats till statens och kapitalismens manipulativa syften och som i värsta fall kunde hjälpa till utvecklingen av samhället i riktning mot fascism. Denna insikt sade han sig ha nått efter ett besök i Tyskland, där han tillsammans med Institutionen för vetenskapsfilosofi nyligen hade närvarat vid *Deutschen Kongress für Philosophie*. Han beskrev dramatiskt hur han där hade sett den västeuropeiska filosofiska eliten träffas i sitt elfenbenstorn, avskärmade från klasskampens realiteter, medan

94 *HfKS* 6/1969, Fjellström s44-46.

95 *HfKS* 7-8/1969, Elzinga s72.

studenter och arbetare på samma dag hade drabbat samman med kravallpoliserna på stadens gator. Denna upplevelse hade för honom varit en ögonöppnare. Han förespråkade nu utan förbehåll marxism-leninismen som den enda möjliga vägen till en socialistisk samhällsomvälvning, och fördömde Habermas och den "kritiska teorin" som borgerlig reformism.⁹⁶

Radnitzky skrev en kort (2 sidor) kommentar i nr 7-8/1969 av *HfKS*, betitlad *Om Frankfurtskolans revisionism*, som i första hand var ett svar på Göran Therborns kritik. Liksom tidigare Åke Löfgren hävdade han att Therborns synpunkter var härledda från en oreflekterad dogmatik, och mer hade karaktären av ideologiska påståenden än argument. Han tog till sig benämningen "reformist" och lät den föra tankarna till medeltiden, där nytänkarna kallades för "kättare av ett dogmatiskt, förhärskande trossamfund. I dagsläget, menade han, fick kättarna stå ut med att kallas något annat. "Det som dessa 'reaktionära humanister' eller 'revisionister' kan vilja tradera är en människobild som inte låter sig tillplattas till en-dimensionalitet - varken i den teknokratiska (positivistiska etc.) en-dimensionaliteten eller i den marxistisk-leninistiska ortodoxins en-dimensionalitet."⁹⁷

I nr 7-8/1969 bemöttes Fjellströms kritik mot Institutionen för vetenskapsteori och Håkan Törnebohm av Ingemar Norrlid, under rubriken *Avnämarestyrd forskning*. Norrlid underkände Fjellströms eklektiska sätt att använda citat ur FOA:s ovan anförda rapport för att stödja sin tes, och menade att han i huvudsak verkade stödja sig på indicier som har tolkats för att överensstämma med teorin. Vad Fjellström tycktes vilja säga, att "avnämarestyrd" forskning per definition var av ondo men att han och *HfKS* samtidigt ville stödja en "forskning för folket", föreföll i Norrlids öron motsägelsefullt. Att all forskning skedde för avnämare av ett eller annat slag såg Norrlid som ett av vetenskapens ofrånkomliga villkor, och så länge det klart och tydligt redovisades i vems intressen forskningen skedde såg han heller inget fel med det. Håkan Törnebohm var snarare en av de som mest klarsynt hade insett detta faktum och hans verksamhet i Göteborg var ett sätt att handskas med den problematiken. Roger Fjellströms och *HfKS* dröm om en fullständigt "fri" forskning såg Norrlid som en naiv dröm och en självmotsägelse.⁹⁸

Analys

De redovisade artiklarna innehöll ideologiska och vetenskapsteoretiska ställningstaganden som

96 *HfKS* 7-8/1969, Elzinga s67-73.

97 *HfKS* 7-8/1969, Radnitzky s74-75.

98 *HfKS* 7-8/1969, Norrlid s76-78.

på många sätt var explicita och högröstade. För att besvara undersökningens frågeställningar återstår det att identifiera dessa ställningstaganden och se vilka grundantaganden de vid närmre påseende utgår från, och om de inte i någon mån syftar till mer än de vid första anblicken utger sig för. Detta är inte att påstå att författarna vars texter här undersöks var någon sorts kryptofilosof som försökte förmedla en dold mening genom subversiva koder, eller att de var inkompetenta retoriker som inte hade tillräckliga färdigheter för att uttrycka sina verkliga tankar i skrift. Men i vilken polemisk diskussion som helst, i synnerhet en sådan som i det här fallet där känslövågorna uppenbarligen gick höga, finns det alltid en risk att deltagarna talar förbi varandra. Fast de egentligen intresserar sig för samma fråga så blir inlägget som respondenten svarar på inte samma inlägg som opponenter tyckte sig göra, eftersom de uppfattar dess innebörd på olika sätt. När diskussionen dessutom rör ett ämne som befinner sig i en formativ fas av sin utveckling, vilket den marxistiska samhällsvetenskapen och vetenskapsfilosofin vid 1960-talets slut gjorde, så kommer det att förekomma stora meningskiljaktigheter och inte så lite förvirring om vilken mening olika begrepp skall fyllas med och vilka slutsatser som är tillåtna att dra. När uppgiften för undersökningen som i det här fallet är att identifiera debattörernas ståndpunkter i en dylik diskussion är det därför nödvändigt att skärskåda deras argument noga för att se om det verkligt meningsbärande i själva verket ligger på en annan nivå än de mest uppseendeväckande formuleringarna.

Habermas betydelse för polemiken

I centrum för den här undersökningen ligger Frankfurtskolan, i sammanhanget företrädd framförallt av Jürgen Habermas. Ett naturligt första steg i analysen är därför att ringa in vilken roll denne faktiskt spelade i sammanhanget. Av texterna som undersöks är det bara två vars författare uttryckligen medgav att de var positivt influerade av Habermas, Gerard Radnitzky och Björn Eriksson. Aant Elzinga och Göran Therborn får sägas vara negativt influerade eftersom de formulerade sig polemiskt emot Habermas och alla hans påstådda anhängare, däribland *Unga Filosofer*. De som i sammanhanget innefattades av denna etikett, Åke Löfgren och Roger Fjellström, medgav inte att de var direkta "anhängare" till Habermas, och Löfgren värjde sig mot beteckningen "utlöpare av Habermas och Frankfurtskolan". Det skulle otvivelaktigt gå att identifiera ett flertal idémässiga gemensamma drag dem emellan men det ligger utanför undersökningens syfte. Slutligen återfinns Anders Wedberg och Lars Wilhelmsson, som med sina

inlägg rörde sig utanför den egentliga polemiken men genom ämnet för sina inlägg ändå får sägas tillhöra diskussionen i stort. Det kan inte sägas att Habermas spelade någon direkt roll i deras inlägg.

Vad gäller Björn Erikssons inlägg så går det att se att han var den ende av författarna som försökte göra en konstruktiv kritik grundad i en noggrann läsning av Habermas. Han konstruerade en teoretisk modell för kunskapskritisk vetenskap och kontrasterade denna sedan mot den modell som Habermas själv i samma syfte hade lanserat i *Erkenntnis und Interesse*. Erikssons inlägg var uttryckligen politiskt grundat i det att han pläderade för en emancipatorisk, demokratisk vetenskap som inte skulle ledas av totalitära och antidemokratiska kunskapsintressen. Men huvudparten av hans artikel bestod av ett vetenskapsteoretiskt resonemang. Efter att ha deklarerat sina värderingsmässiga utgångspunkter försökte Eriksson att resonera sig fram till en teoretisk modell som var konsekvent med dessa utgångspunkter.

Göran Therborns artikel var av en annan natur, även om han också gjorde en kritisk teoretisk diskussion av Habermas texter. Therborns tillvägagångssätt var att först etablera en marxist-leninistisk åskådning och sedan genom textkritik påvisa hur Frankfurtskolan i allmänhet och Habermas i synnerhet avvek från denna lära, den enda som enligt honom kunde få till stånd en socialistisk samhällsomvälvning genom politisk tillämpning av marxismens vetenskapligt fastställda resultat. Therborns historik över Frankfurtskolan ter sig närmast som en sorts övning i konfessionell exegetik; det gällde för honom att spåra de olika utvecklingslinjerna från Marx till de ursprungliga, marxistiskt renläriga grundarna av Frankfurtskolan, för att sedan påvisa hur de har förvanskats till olika former av irrläror genom Marcuse och Habermas.

Elzinga inlät sig inte i någon djupare teoretisk analys av Habermas. Hans avståndstagande i *HfKS* 7-8/1969 var i första hand ett ideologiskt grundat sådant. Argumentet han anförde var en skärpning av den invändning han gjort redan i *HfKS* 1-2/1968: Att Habermas form av marxismen var verkningslös och riskerade att inspirera till reformism snarare än revolution är samhällsförändring. I det senare av sina inlägg förstärkte Elzinga den här kritiken. Habermas var i själva verket en borgerlig ideolog, och i den mån han kunde sägas ha fört in marxismen i den moderna internationella vetenskapsteorin så var det i "den urvattnade humanistiska och psykologiserade form som Frankfurtskolan företräder."⁹⁹ Denna form av tandlösa marxism kunde inte ha någon annan verkan än att urholka de verkliga revolutionärernas ansträngningar,

99 *HfKS* 7-8/1969 s68.

och på sätt bidrog den bara till att stärka den borgerligt ideologiska dominansen i vetenskapsetablissemang. Detta hade visats tydligt genom Habermas fördömande av de mest radikala elementen inom studenrörelsen, vilket hade misskrediterat och splittrat den revolutionära rörelsen i Västtyskland. Det är tänkbart att Elzinga upplevde det som nödvändigt att göra sitt avståndstagande från Habermas särskilt tydligt för att själv två sina händer från alla tänkbara anklagelser om att vara mindre än renlärig, genom sin tidigare association med Radnitzky.¹⁰⁰

Varken Fjellström eller Löfgren gjorde någon ansats till att diskutera Habermas. Bara Löfgren gjorde i sitt inlägg någon uttrycklig hänvisning till Habermas, och då endast för att värja sig mot att bli ihopklumpad med denne av Therborn. Löfgren dementerade att han, *HfKS* och *Unga Filosofer* skulle vara med Therborns formulering "utlöpare" av Habermas och Frankfurtskolan.

Radnitzky bemötte visserligen vissa sakargument som Therborn hade gjort i sin kritik av Habermas, men det var snarare för att illustrera innebörden av Therborns feltolkning än för att försvara en viss teoretisk ståndpunkt hos sig själv eller Habermas. Huvudpoängen med Radnitzkys svar var att föra fram ett allmänt resonemang om vådan av dogmatik och vikten av fritänkande, som tycktes syfta först och främst till att belysa bristerna hos den typ av ideologiskt betingad vetenskapssyn som Therborn gjorde sig till talesman för.

Frankfurtskolan och den kritiska teorin

Det har visats att Habermaskritiken i den undersökta polemiken var ytlig. De flesta av författarna vinlade sig mer om att göra ideologiskt grundade uttalanden om kunskapsproduktionen och dess betingelser i det moderna samhället. Det var bara Björn Eriksson som i sitt inlägg gjorde en ansats till att formulera en konstruktiv teori baserad i en läsning av *Erkenntnis und Interesse*. Fast Göran Therborn visserligen kritiserade Habermas utifrån en läsning av dennes böcker så var hans syfte snarare att utifrån en marxist-leninistisk utgångspunkt påvisa hur Habermas avvek från den ursprungliga Frankfurtskolans idéer och visa hur hans vetenskapsteori i själva verket var ett utslag av borgerlig revisionism. Genom denna etikett angrep han även genom association *Unga Filosofer* och de mindre radikala delarna av den internationella vänsterrörelsen.

"Kritisk teori" var ett återkommande begrepp i texterna som undersöks här, och det var ett

100 *HfKS* 7-8/1969 s72.

begrepp som förefaller ha både starka associationer med Frankfurtskolan och med studentvänstern. Vad hade då "kritisk teori" och Frankfurtskolan för betydelse i en bredare bemärkelse? Om Habermas nu hade en tämligen ytlig betydelse för diskussionen i *HfKS*, var Frankfurtskolan och den kritiska teorin föremål för några mer djupgående resonemang?

Thomas Krogh beskriver den kritiska teorin i den form den formulerades av Max Horkheimer 1937 som ett *uttryck* med

...en dubbel betydelse. Det ska (sic) för det första markera en tillhörighet till kritikbegreppet i den tyska idealismen men först och främst till Marx kritik av den politiska ekonomin. De ska för det andra markera ett avstånd: från vetenskaplig verksamhet i dess "traditionella" version, i den mån som den blivit en del av den allmänna sociala arbetsdelningen. Kritisk teori är inte bara teori som allmän kritik utan teorikritik, kritik av andra teoriuppfattningar.¹⁰¹

"Kritisk teori" hade alltså även i det sammanhang där det först myntades av den första generationens Frankfurtfilosofer en dubbel betydelse. Det var ett filosofiskt begrepp likaväl som ett samhällsvetenskapligt, en inställning såväl som en teori. I den mening som "kritik", "kritisk teori" och "kritisk vetenskap" användes i *HfKS* ledarartiklar 1968-1969 så var det som redan antytts främst i denna breda betydelse som den knöt an till Frankfurtskolan. Det bör här också understrykas att inga specifika skolor eller tänkare angavs i dessa ledare som inspirationskällor för *Unga Filosofers* politiska och vetenskapsteoretiska riktlinjer. I artiklarna som här har undersökts gjorde heller varken Åke Löfgren eller Rofer Fjellström några försök att knyta sina ståndpunkter till någon specifik inspiratör bland Frankfurtfilosoferna.

Även i fråga om den kritiska teorin och Frankfurtskolan i stort så syftade Therborn och i viss mån Elzingas senare artikel i huvudsak till att visa hur fel de hade. Genom att konstruera en exegetisk modell, en sorts "utvecklingsträd" över hur de mer sentida Frankfurtfilosofernas (främst Habermas) tankar hade utvecklats och varifrån deras influenser hade kommit, kunde Therborn visa hur de gradvis hade förflyttat sig bort från den ursprungliga skolans rena marxistiska kärna. Therborns text förefaller för en utomstående betraktare ha något av karaktären av en domskrift över ett "kätteri", för att låna ett uttryck från källtexten.¹⁰²

Göran Therborn och Aant Elzingas artiklar i *HfKS* 1968-1969 visar att de betraktade "kritisk teori" som en samlingsterm för vissa irrläror som tyvärr hade vunnit insteg i det sena 1960-talets radikala studentrörelse. "Allt som innehåller ordet 'kritik' eller 'kritisk' har blivit mode", menade Göran Therborn i sin artikel, en utveckling som han ansåg hade skett i följd av 1960-talets politiska konjunkturförändringar. Elzinga gav en talande beskrivning av sin syn på det aktuella

101 Krogh (1993), s109.

102 *HfKS* 7-8/1969, Radnitzky s75.

läget:

Felaktiga teorier visar sig i praktiken genom frånvaron av en riktig ledning i rörelsen. Dessa människor har kämpat för en antikapitalistisk, antiauktoritär linje i studentrörelsen. Deras allmänna antiauktoritära hållning har också riktat sig *mot* försöket att bygga upp marxist-leninistiska kärnor och slutligen ett revolutionärt kommunistparti i spetsen för proletär politik i våra dagars klasskamp.

Det är tillsammans med denna anarkistiska revolt mot all auktoritet, inklusive proletär auktoritet som visionen om det 'kritiska universitetet' eller det 'fria universitet' har lanserats. Universitetet ses som en slags röd bas från vilken guerillaattacker skall sättas in mot det övriga samhället. Denna uppfattning vilar emellertid på det falska antagandet att överbyggnaden (universitetet) på något sätt kan fungera autonomt eller oberoende och stå lika fri från kraven från den ekonomiska basen som från statsapparaten, bara studenternas makt är tillräckligt stor. I praktiken har emellertid denna linje redan visat sig leda till isolering av de mest radikala studenterna, och till integration i maktstrukturen av de mer moderat radikala grupperna, vilka engageras i administrerandet av reformer och förtryck över sina studiekamrater.¹⁰³

Det anförda citatet visar ett av de utmärkande dragen i Therborns och Elzingas kritik. En viktig grundtanke i den marxist-leninistiska politiska teorin är att den socialistiska revolutionen måste ledas av en vetenskapligt och ideologiskt skolad partiledning. Utan ett centralt ledarskap som baserar sina val på vetenskapligt säkra fakta kan inte förändringen till ett socialistiskt samhälle genomföras, eftersom den i brist på ledarskap kommer att råka i förvirring och bli offer för kontrarevolutionära krafter manipulation. En stark auktoritet, som legitimeras av att dess politik kan härledas från ett vetenskapligt studium av samhället, är alltså för marxist-leninismen en förutsättning för den socialistiska revolutionen. Detta står i stark kontrast mot nyvänsterns synsätt, som ofta härledde samhällets orättvisor till ojämlika maktförhållanden över lag.

Radnitzky gjorde som redan belysts inte något försök att bemöta helheten av Therborns kritik. Han inledde sitt svar avfärdande genom att implicera att Therborn var tämligen okunnig om den aktuella Habermas-debatten, vilket måste ha uppfattats som desto mer dräpande givet Therborns oerhört omfattande litteraturhänvisningar:

När det gäller [Habermasdebatten] i Skandinavien, skulle jag vilja framhålla den verkligt initierade och sofistikerade Habermas-kritiken i Norge (...) Denna debatt nämner inte Therborn - anser han den dålig eller irrelevant, eller känner han inte till den? Under det sista året har det dessutom kommit en flod av intressanta böcker som helt eller delvis behandlar Habermas (...) Inte heller dessa (...) tar han upp.

I den mån Radnitzky inlät sig i svaromål rörande Therborns teoretiska kritik så var det för att påpeka dennes missförstånd:

Det är en grov förvanskning av Habermas när Therborn (...) säger: "Den mänskliga frigörelsen är däremot enligt Habermas 'herrschaftsfreie Kommunikation'... en 'allmän och otvungen

103 HfKS 7-8/1969, Elzinga s69.

konsensus'..." Vad Habermas verkligen säger är något helt annat...

Radnitzky följde upp det återgivna påståendet med ett citat ur Habermas *Wissenschaft und Technik als "Ideologie"*, där han återgav dennes uttalande om att för att kunna diskutera frågan om hur mänsklig emancipation skall kunna uppnås "måste det finnas möjligheter till fri kommunikation beträffande målsättningen för livspraxis." Men, fortsatte Radnitzky, "i de byråkratiska kommunistiska samhällena får den överhuvudtaget inte diskuteras... av det enkla skälet att man där anser sig redan *ha* principiella och riktiga svar på den."¹⁰⁴ Han knöt sedan åter till huvudpoängen i sitt inlägg: Att Therborn och marxist-leninisternas förståelse var färgad av deras dogmatiska inställning och därför ofruktbar. Beskyllningarna om "revisionism" och "kätteri" tog Radnitzky snarast som en uppmuntran och hedersbetygelse: "Man borde vara tacksam för att det finns kättare."¹⁰⁵ Det går att tolka Radnitzkys ironiserande över dogmatismen i olika läger som att det var avsett att innefatta även det akademiska etablissemang som han i sina tidigare inlägg så hade agiterat mot.

Vad debatten handlade om

De artiklar som här undersöks valdes ut därför att de i någon mån berörde vissa närliggande teman: Kontroversen kring Gerard Radnitzkys avhandling *Contemporary Schools of Metascience*, kritiken mot Habermas och Frankfurtskolan, intresset inom nyvänstern för "kritisk" teori, filosofi och vetenskap. Genom sina närliggande ämnen kan de i en vidare mening sägas ha varit en del av en och samma polemik. Men ingången i materialet var framförallt Habermas och Frankfurtskolan. Det har visat sig att av artiklarna i *HfKS* under denna period så var det få som egentligen gav sig in i en detaljerad diskussion av Habermas vetenskapsfilosofiska teorier. Det var bara Björn Eriksson som i sin artikel försökte göra detta. De övriga syftade i den mån de behandlade Habermas och Frankfurtskolan antingen till att som Therborn och Elzinga angripa Habermas och genom association de i deras ögon moderata delarna av studentvänstern från ett ideologiskt perspektiv, eller som Radnitzky genom att knyta an till dessas feltolkning av Habermas avvärjningsattackerna på sig själva. Om nu Habermas och Frankfurtskolans tankegodis i rent innehållsmässig bemärkelse var av så yttlig betydelse, vilka var då de egentliga frågorna som

104 *HfKS* 7-8/1969, Radnitzky s75.

105 *HfKS* 7-8/1969, Radnitzky s75.

förmådde att engagera och ge upphov till en bitvis så hetsig polemik?

Radnitzkykontroversen gav exempel på tre närliggande men ändå olika synsätt. Radnitzky menade visserligen att det fanns en politisk dimension av motståndet mot hans försök att föra in de "kontinentala" vetenskapsteoretiska skolorna i den svenska akademiska världen, men just kontroversen kring hans avhandling och den påföljande protestskriften tycks han snarare ha härlett till psykologiska faktorer: Kåranda och kulturell inskränkthet. Elzinga drog däremot en direkt parallell mellan motståndet mot *Contemporary Schools of Metascience* och den akademiska världens underliggande borgerliga ideologi. Motståndet mot Radnitzkys avhandling var ett utslag av den större konflikten mellan konservativa och revolutionära krafter i universitetsvärlden, vilket i sin tur bara speglade den grundläggande konflikt som låg till grund för alla samhällsmotsättningar: Klasskampen. Lars Wilhelmsson såg i sin tur visserligen ideologiska faktorer som förklaringen, bemötandet av Radnitzky var ett utslag av den intolerans som var rådande mot radikala strömningar inom hela det etablerade, samhällsbevarande skikt som den akademiska världen bara var en del av. Men lösningen han anförde var specifik för det enskilda sammanhanget: Demokratiska reformer av den högre utbildningen. Roten till det onda låg i auktoritära, "feodala" maktstrukturer, och medicinen var att upplösa dessa.

Elzinga, Radnitzky och Wilhelmsson såg alltså bemötandet av *Contemporary Schools of Metascience* på olika sätt. Diskussionen i *HfKS* om hur Radnitzkys avhandling hade blivit behandlad handlade mer om de motsättningar inom den akademiska världen som kontroversen hade fört i ljuset, och mindre om avhandlingens eget innehåll. Elzinga såg motsättningen i termer av ett marxistiskt klasskampsperspektiv. Wilhelmssons synsätt låg närmre nyvänsterns föreställning om staten, näringslivet och det akademiska etablissemang som en medveten agent som manipulerar och förtrycker, och att roten till det onda ligger i de etablerade strukturernas auktoritära natur. Detta synsätt var även närvarande i Åke Löfgrens artikel om Håkan Törnebohm och Institutionen för Vetenskapsteori. Det ämne som låg i botten för alla dessa artiklar var alltså i första hand ett politiskt sådant: *Hur förklara det motstånd som radikaler möter i dagens akademiska miljö?*

Det är därmed inte sagt att teoretiska resonemang saknades i det undersökta materialet, men de som fördes skedde på en mycket generell nivå. (Det skall dock påpekas att urvalet av materialet inte nödvändigtvis är representativt för *HfKS* i stort.) Intrycket ges att det uppfattades som viktigt att hitta helhetslösningar. I Therborns tappning förefaller det snarast som att det bör

förkastas som inte går att passa in i en övergripande teori.

Vi har redan sett hur kritisk teori definierades i ledarna. Det var ett begrepp som uppenbarligen existerade utanför *HfKS*, det var helt tydligt ett välkänt begrepp som användes i politiska sammanhang, men det rådde delade meningar om dess innehåll. *Unga Filosofers* uppfattning om "kritisk" teori, samhällsvetenskap eller filosofi var i första hand relaterat till dess syfte, utan någon uttalad teoretisk utgångspunkt annat än i mycket bred mening till marxismen. Men det går heller inte att påvisa någon direkt, uttrycklig påverkan från särskilda författare inom Frankfurtskolan eller Jürgen Habermas. Det undersökta materialet talar för att *Unga Filosofers* under de första åren fick sin inspiration mer genom ett gemensamt diskursivt tankegods än från djupgående läsningar av enskilda författare.

SAMMANFATTNING

HfKS var en frihetligt socialistisk tidskrift för samhällsvetenskap. En översiktlig genomgång ger vid handen att det skedde en viss radikaliserings av redaktionens hållning under de första åren av 1970-talet. Detta hörde samman med att flera av de tongivande personerna inom *Unga Filosofer* lämnade gruppen och *HfKS* i slutet av 1969, enligt sin egen uppgift över politiska såväl som personliga meningskiljaktigheter. Under åren 1968-1969 debatterades Jürgen Habermas och Frankfurtskolan med anledning av kontroversen kring Gerard Radnitzkys nyutkomna avhandling *Contemporary Schools of Metascience* (1968). I denna debatt gjordes inlägg av representanter för de flesta av de riktningar som fanns representerade i *HfKS*, från den mer moderata nyvänsterflygeln som företrädde av Åke Löfgren till den radikala marxist-leninismen genom Göran Therborn och Aant Elzinga.

Begreppet "kritisk" användes i bred, flytande mening om kunskaps- och samhällskritik i största allmänhet, vilket för de flesta förutsatte en marxistisk förankring, och i smalare mening om en uppsättning teorier och idéer som utgick från Frankfurtskolan i allmänhet och Jürgen Habermas i synnerhet. Det tycks inte ha funnits något utrymme för en "kritisk" samhällsvetenskap som inte samtidigt var socialistisk i *HfKS*. Dock förefaller de flesta av förespråkarna för kritisk samhällsvetenskap i *HfKS* ha sett det som en i första hand ideologisk inspirationkälla. Deras ambition för att utveckla en "kritisk samhällsvetenskap" hade mer att göra med en politisk strävan än med att utveckla teoretiska verktyg. Efter redaktionskiftet 1969 förskjöts betoningen mot en större metodologisk och teoretisk medvetenhet och sofistisering,

samtidigt som den radikaliserades mot en mer uttalad marxistisk samhällsvetenskap.

Sven-Olof Josefsson gör i sin undersökning av den radikala studentvänstern en överblick av den kritiska teorins popularitet och inflytande, dock utan att i någon exaktare mening reda ut begreppen.¹⁰⁶ Den här studien har visat att i fråga om *HfKS* så hade Göran Therborn i viss mån rätt med sitt utlåtande om att "Kritisk teori, kritisk vetenskap, kritiska studier, kritiskt tänkande, allt som innehåller ordet 'kritik' eller 'kritisk' har blivit mode."¹⁰⁷ Även om det inte förminskar angelägenheten hos de strävanden som låg bakom den kritiska teorin och nyvänstern, så visar undersökningen att dessa begrepp ofta mobiliserades som ideologiska slagord snarare än välinformerade argument. Men det måste också hållas i minnet att förespråkarna befann sig i en avantgardistisk position. Det medförde en experimentell inställning till teori, det kunde vara nödvändigt att göra väldigt breda anspråk för man bröt ny mark.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Källor

Häftet för kritiska studier, ledarartiklar 1968-1971

Elzinga, Aant; Radnitzky, Gerard, "Anglosaxisk kontra kontinental vetenskapssyn" *Häftet för Kritiska studier* 1-2/1968

Elzinga, Aant; Radnitzky, Gerard, "Om intolerans och forskningens frihet" *Häftet för Kritiska studier* 1-2/1968

Elzinga, Aant, "Habermas, Radnitzky och den officiella vetenskapsteorin i Göteborg", *Häftet för Kritiska studier* 7-8/1969

Eriksson, Björn, "Kritisk vetenskap - uppgifter och möjligheter", *Häftet för Kritiska studier* 4/1969

Fjellström, Roger, "Vetenskapsteori för avnämare", *Häftet för Kritiska studier* 6/1969

Löfgren, Åke, "Några kommentarer till Göran Therborn", *Häftet för Kritiska studier* 1969

Norrlid, Ingemar, "Avnämarsstyrd forskning", *Häftet för Kritiska studier* 7-8/1969

Radnitzky, Gerard, "Om Frankfurtskolans revisionism", *Häftet för Kritiska studier* 7-8/1969

106 Josefsson (1996), s263ff.

107 *HfKS* 7-8/1968, Therborn s14.

Therborn, Göran, "Från revolutionär teori till akademisk metafysik", *Häftet för Kritiska studier* 5/1969 - 6/1969

Wedberg, Anders, "Om Radnitzkys avhandling", *Häftet för Kritiska studier* 3/1969

Wilhelmsson, Lars, "Intolerans och forskarsamhällets struktur", *Häftet för Kritiska studier* 3/1969

Litteratur

Frenander, Mats, *Debattens vågor: Om politiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt* (Göteborg 1998)

Josefsson, Sven-Olof, *Året var 1968: Universitetskris och studentrevolt i Stockholm och Lund* (Göteborg 1996)

Kalleberg, Ragnvald, "En introduktion till Frankfurtskolans vetenskapsteori" i *Positivism, marxism, kritisk teori*, red. Kurt Aspelin och Thomas Gerholm (Stockholm 1972)

Kritisk teori, red. John Burrill (Lund 1987).

Krogh, Thomas, *Frankfurtskolan: En introduktion* (Göteborg 1993)

Nordin, Svante, *Från Hägerström till Hedenius: Den moderna svenska filosofin* (Lund 1984)

Reese-Schäfer, Walter, *Habermas: En introduktion* (Göteborg 1995)

Sternlo, Staffan, *Repressiv tolerans och toleransens paradox: En jämförelse mellan Marcuses och Poppers tankar och deras betydelse för svensk kulturmiljö* (Stockholm 1985)

Wiklund, Martin, *I det modernas landskap: Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (Stockholm 2006)